

Forum navale

*Skríftir utgívna av
Sjóhístoríska Samfundet*

Nr 15

Utdrag ur Sjöhistoriska Samfundets stadgar:

§ 1. Sjöhistoriska Samfundet har till uppgift att bidra till utforskandet av sjöhistorien, i första hand den svenska, i alla dess sammanhang och former.

För detta ändamål skall samfundet i mån av tillgångar bl. a.

- a) utge vetenskapliga undersökningar inom samfundets forskningsområde, meddelanden från samfundet, etc., samt publicera historiska urkunder;
- b) söka inom akademiska och andra forskarkretsar väcka ökad förståelse för och vidgad kontakt med sjöhistoriska arbetsuppgifter;
- c) genom föredrag, diskussioner m. m. stödja samarbetet mellan sjöhistoriskt intresserade;
- d) samarbeta med utländska, i första hand nordiska och baltiska samfund med likartade syften;
- e) verka för förbättrade möjligheter att inom landet tidsenligt tillvarata äldre marina föremål.

§ 2. Medlemskap av samfundet erhålles genom av styrelsen förrättat inval.

Hemställan om att bli invald till medlem av samfundet ingives skriftligen till styrelsen med uppgifter om namn, titel, ålder och adress. Förslag om inval kan väckas inom styrelsen eller av samfundet redan tillhörig medlem, som till styrelsen ingiver skriftligt förslag, innefattande nämnda uppgifter jämte meddelande från förslagsställaren, att den föreslagne önskar mottaga inval i samfundet. Medlemskap kan tillika på något av här angivna sätt vinnas av institutioner eller föreningar även som av utländska medborgare.

Medlem, som önskar förvärva ständigt ledamotskap av samfundet, erlägger till detsamma en gång för alla ett belopp av minst 150 kronor.

Årligt betalande medlem erlägger till samfundet en årsavgift av 10 kronor, dock att person under 25 år må erlägga halv avgift.

Till hedersledamot kan samfundet vid årsmöte på förslag av styrelsen kalla person, som inlagt synnerlig förtjänst om samfundets syften.

Samfundets adress är: c/o Föreningen Sveriges Flotta, Birger Jarlgatan 18, Stockholm. Postgiro: 15 65 19.

Samfundets medlemmar kunna hos Föreningen Sveriges Flottas expedition, rekvrirera »Svensksund 1790—1940. En minnesbok utarbetad av Försvarsstabens krigshistoriska avdelning» till ett nedsatt pris av kr. 4:—. Samfundets medlemmar kunna dessutom vid direkt rekvisition erhålla »Korvetten Carlskronas sista resa» av Otto Sylvan till ett nedsatt pris av kr. 6:—. Den av samfundet utgivna minnesskriften »Slaget vid Femern 1644 ^{13/10} 1944», utarbetad av Försvarsstabens krigshistoriska avdelning, kan rekvrireras hos Göteborgs sjöfartsmuseums förlag.

Forum navale

*Skrífter utgívna av
Sjóhístoríska Samfundet*

Nr 15

Innehåll

<i>Bruno Bassi</i> (†), <i>Åke Dintler och Oloph Odenius</i> , <i>Progressvs itineris orientalis</i> — dagbok över en resa till Orienten	3
<i>Hellen Hjertstedt</i> (†), <i>Amfibiska operationer under joniska kriget 412—407 f. Kr.</i> före den athenska sjömaktens sammanbrott	17
<i>Fredrik Koch</i> , <i>Henrik Sjöfararen</i>	51

Utg. med stöd av Sjöfartsmuseet i Göteborg

Progressvs itineris orientalis, tryckt med bidrag från Humanistiska Fonden

UPPSALA 1958

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

588784

Progressvs itineris orientalis

Dagbok över en resa till orienten. En senmedeltida toskansk handskrift översatt, kommenterad och med inledning utgiven

av lektor Bruno Bassi (†), bibliotekarie Åke Dintler

och fil. lic. Oloph Odenius

Kungliga biblioteket förvärvade på auktion 23 november 1864 en senmedeltida toskansk handskrift, som tillhört framlidne kammarherren C. A. E. Reuterholm.¹ Det är en tunn volym i oktav med signum M 309, bunden i ett enkelt pappband och omfattande åtta skrivna sidor utan vattenmärke. Den har ursprungligen innehållit ytterligare minst två sidor; i texten finns nämligen en lucka mellan fjärde och femte sidan.

Handskriften, som bär titeln *Progressvs itineris orientalis*, daterar sig från åren 1471 och 1472 och är en i stort sett fortlöpande men oavslutad skildring av en handelsresa med två galeaser. Utgångshamnen är Porto Pisano, Pisas hamnstad, och resan sträckte sig längs tyrenska kusten till Messina på Sicilien och vidare genom den grekiska och turkiska övärlden till Marmara. Därifrån anträdde återfärden, som gick över Kreta, dit man anlände 19 februari 1472. Här slutar dagboken; när och hur den definitiva hemresan företogs omtalas icke. Galeasernas ägare och redare hade, förefaller det, icke utstakat en bestämd resroute utan givit skeppsbefälet en viss frihet att följa den kurs, som ur handelssynpunkt kunde te sig mest givande.

Reseskildringen har närmast karaktären av en loggbok eller skeppsjournal och är skriven på toskanska med insprängda latinska ord. Vem som fört pennan låter sig ej med säkerhet avgöra. Det enda man får veta om honom är att han under färden tjänstgjorde som skeppsskrivare med uppgift att för handelskompaniets och skeppsbefälets räkning redogöra för de affärer, som planerades eller avslutades. Han synes emellertid ha varit en

¹ Förteckning öfver ... C. A. E. Reuterholms Samling af Böcker ... (Schlm 1864), s. 45 nr 36. Jfr även *Henry Olsson*, Reuterholmska manuskriptsamlingarnas öden. (MRA 1926. Sthlm 1928, s. 130 ff.)

man med också andra intressen än rent ekonomiska, ty utom affärsredogörelser lämnar han korta notiser om arkeologiska grävningar och upptäckter, kopierar latinska inskriptioner eller grekiska epigrafiska fragment och inflätar ofta latinska ord och uttryck i sin italienska. Detta är dock icke någon unik företeelse. Det var vid denna tid ingenting ovanligt, att personer med humanistiska intressen sökte anställning på handelsfartyg för att få tillfälle att komma till Grekland eller orienten, huvudsakligen i syfte att söka förvärva handskrifter, för vilka intresset då var stort. I en grekisk 1300-talshandskrift, tillhörig Uppsala universitetsbibliotek, omtalas sålunda på första sidan i en liten notis på venetianska, att handskriften förvärvats av en man under tjänstgöring på en båt.²

Det är möjligt, att reseskildringen icke är skriven under själva färden utan är en renskrift antingen av minnesanteckningar, som skrivaren gjort under resan, eller av loggboken. Därför tala dels de nyssnämnda notiserna om arkeologi och annat, som väl knappast kunde intressera hans arbetsgivare, dels den påtagligt skönlitterära form, som präglar utskriften. Även grafiska skäl — den jämna utskriften — tala för teorien att vi ha att göra med en renskrift.

Galeaserna ägdes av ett handelskompani, som vanligen handlade på Flandern—Orienten-linjen och sannolikt hade sitt säte i Porto Pisano eller möjligen Genua; för det sistnämnda talar den omständigheten att en rad genuesiska besittningar besöktes. Av särskilt intresse är det besök man på återvägen gjorde på ön Kios, som framför allt trafikerades av båtar från Genua, och dit Columbus tre år senare företog en färd.³ För övrigt rådde vid denna tid ett spänt förhållande till Turkiet, och man hade alltså särskild anledning att söka stödjepunkter på kristet territorium.⁴

Det förefaller emellertid sannolikt, att både befäl och besättning rekryterades huvudsakligen i Toscana. Därpå tyda de toskanska personnamnsformerna, liksom vissa språkliga egenheter hos skrivaren visa typiska toskanska 1400-talsformer. Dit höra exempelvis de talrika konsonantgeminationerna i initialställning, utan tvivel en reflex av det toskanska uttalet (*chessi, chella, dalloro, sopradetto*). Andra för skrivaren karakteristiska toskanismer äro *visitorono* och *darebbono*.

² MS Gr. 15. Annorledes hos *Jean A. Thomopoulos*, *Remarques sur quelques manuscrits grecs d'Upsal* (Eranos. 49. 1951, s. 57 ff.), s. 58 f.

³ *Henry Vignaud*, *Le vrai Christophe Colombe et la légende* (Paris 1921), s. 42 f.

⁴ *Wilhelm Heyd*, *Histoire du commerce du Levant au moyen-âge*. T. 2 (Leipzig 1886), s. 326.

Språkligt intressanta äro de i texten förekommande sjötermerna, t. ex. *surgere* med betydelsen ligga för ankar, *leuare* — lasta, *mostrare* — få slagsida och *magona*, *maona* — handelsbolag.⁵

I den föreliggande editionen betecknar kursiv upplöst förkortning — förkortningen XPI, Christi, som förekommer i en latinsk inskription, har fått kvarstå oupplöst —, dubbla tvärstreck slut på sida i handskriften. Upplösta ligaturer ha markerats, då det gäller suppling, med hakparentes, i övriga fall med tvärstreck. Skrivarens punkttecken ha fått behålla sin plats ovanför raden. För att underlätta läsningen har ett antal punkter tillfogats; de ha därvid placerats i enlighet med nutida skrivsätt.

PROGRESSVS · ITINERIS · ORIENTALIS⁶

Adj 5 d ['] agosto 1471⁷

Partimo chol | nome di | dio di | porto pisano hora diei decima spirante leniter *magistro*⁸

Adj viiij.

Peruenimo ad Ghaeta hora xix diei. Nolegiamo chon messer Bonifatio chaulier Friere/priore di Barletta et fratello del conte di fondi *per* circa 130 botte et leuamo la | persona sua chon alchunj familiari di passagio *per* ad Rhodi: dette di | *proficto* meglio che 600 ducati uenizianj *per* quanto intesj. Partimo da Ghaeta adj xiiij hora xix⁹

Adj xv¹⁰

Peruenimo ad napoli decedente jam sole. Non | si leuo cosa alchuna¹¹ Visitorono e | padronj la *Maesta* del Re¹² Furono presentatj dal *prefato* Re vj botte di | greco et diecj castronj. Partimo da napolj adj xviiij hora noctis *prima*.

Adj xxij.

Peruenimo ad Palermo hora diei vigesima. Non | si leuo cosa alchuna¹³ Partimo da palermo adj xx | iiij | hora x diej. ||

Adj xxvij d['] agosto 1471.

Peruenimo ad messina hora noctis *prima*¹⁴ Jnterim surgemo vna nocte ad melazo. Non | si leuo cosa alchuna. Partimo da messina adj xxix hora viiiij.

Adj iiij di | septembre.

Peruenimo ad rhodj hora diei xvij chon grandissima *facilita*: ne | maj surgemo

⁵ *Angelico Prati*, Vocabolario etimologico italiano (Milano 1951), s. 609 med äldsta belägg från ca 1490. Jfr även *Charles Diehl*, *Lysimaque Œconomos*, *Rodolphe Guiland* & *René Grousset*, *L'Europe orientale de 1081 à 1453* (Histoire générale fondée par *Gustave Glotz*. [5.] Histoire de moyen âge. 9: 1. Paris 1945), s. 582 f.

per | la uia che son ben 900 miglia. Visitorono e | padronj el gran mastro. Non | si leuo di | li cosa alchuna' Partimo da rhodj adj viiij per essere ad Scio hora xx'

Adj vij d[']octobre.

Peruenimo ad Scio chon difficulta non piccola per | li uenti sempre contrarj hora xiiij diei. Interim surgemo in piu luoghj et primo apud choum insulam che | ssi chiamo lungó doue stemo circa viij giornj. Dipoi surgemo apud Samum insulam che | lla dicono sciamo et quiuj anchora stemo per | piu giornj. Postremo surgemo apud chium insulam che | ssi chiama scio et in uno certo luogo che | ssi chiama el | cauo di | mastiche: perche quiuj si | fa Jl | mastico et per | insino al sopradetto giorno stemo surti' || Parti da | scio la galeaza capitana per andare al | mamolo et ad la palathia per il | partito sperauano hauere per alexandria adj xxiiij di | dicembre: Lasciamo la conserua che hauendo mostro charena nel | tempo che stemo ad | scio per | anchora non era expedita et per | la | oportunita del | tempo non era d[']aspettarla: La | capitana rifece l[']albero et non mostro altrimentj charena. Questo era necessario fare ad Scio / perche non potendosi andar drento per | la | peste che faceua danno grandissimo et per la pessima occasione de | temporalj che corrono la et per la mutatione della moneta che di nuouo ha facto Jl | gran Turcho et per molte altre ragionj che da nostrj mercanti Fumo aduisatj / Trouandosj l[']albero della capitana interamente Fracido: et l[']altra galeaza per | le assaj rimule et aperture empiendosi d[']aqua / Quando altroue Fiessino volutj Andare / o / per mostrar charena / o | per | far altro / non era possibile ||

Eodem die.

Oltra | questo hauendo e | magnifico capitano et padronj / per non perder in alchuno modo tempo mentre che mostrauano charena ad scio / lungamente tenuto pratica d[']andare in Alexandria et per questo hauendo mandato al | mamolo et alla palathia in Turchia domenico di | piero corsi scriuano d[']armamento et vno messer giouannj restano genouese chon buona commissione per | ispiare che partito fosse et per concludere et | pigliarlo et hauendo da | llo ro hauuto piu lettere et quanto per | loro si | fusse adoperato / Confidandosi prima in dio / apresso nelle loro proprie Fortune et faculta / data certa pecunia a Vno Benedetto di | lionardo homo prudente per comperare Fructa / Sperando quello che di | poi non hebbe luogo / Deliberorono rimosso ognj ragione che per | loro s[']andassj Jn Alexandria: vollono per me Farsene nota: la | quale ciaschuno subscrisse ||

vi | si | truouono: che ultimamente che noi vi | fumo molte medaglie vi chauamo et d[']argento et di bronzo di piu maniere chon la effigie di philippo re de | macedonij et altri segnj degnamente rileuatj. Ma chi si | fusse il | conditore d[']lessa citta non satis exploratum est'

Adj viij di | febraio.

Quoniam sapientis est de bono in melius mutare propositum pertanto uedendo el | magnifico capitano / che quando se | ne | tornassino in | porto pisano votj et Jn zauorra / non passerebbe senza qualche detrimento non | solo d[']utile: Ma di |

honore *quando* per | li | maledicj / Inuidi et detractori nostri / s[']usassi dire che in | tanta lungeza di | tempo le due galeaze dj borgognia / niente hauessino procacciato per | porto pisano ne per ritracto de mercantj nostri portatj per Impera ne per | conto proprio della magona: A | quali benche *quando* volessimo rispondere chome potremo per | le ragionj che | ssono inprompto / niente resterebbe inexcusato Tamen per non lasciare indrieto intentata alchuna cosa: per | la | quale a | questi tali sicophanti si tolga uia ognj occasione di lacerarcj et per subuenire se | non in | tutto / almancho in qualche | parte || all[']onore et utile di dette galeaze et nostro quanto e / possibile: Hauendo nuoue chome ad Scio gia erano certe robe per | conto di Piero donj et altri per portare in | porto pisano che darebbono di | profito piu che 'CC' ducatj / et Trouandosi li | padrone Niccolo Martellj buona quantita di | robe et anchora lo scriuano di maona Rursus hauendo e | padronj certa lettera di | cambio jn | chandia di 1500 ducatj de | quali *quando* fusse acceptata se | ne douessi comperare maluagie per | conto della magona: et hauendo promisso el | padrone Niccolo martellj per | suo conto proprio leuare cento botte di maluagia delle | quali el | nolo hauessino ad | fare e | partionerij. Parse al | magnifico capitano Insieme vnitamente cho padronj che In | presentiarum vna delle due galeaze si transferischj in | chandia et questa sia la | capitana / per dare expeditione ad | decte maluagie: et Interim accio non | si perda tempo et acquistisi qualche utile: la conserua se | ne uada ad scio per | leuare decte robe: et subito chome fia di | l|j expedita si conferisca in chandia alla conserua doue fia expectata Stimando anchora che qualche cosa de | buono ci propinj la | fortuna preter spem Della quale deliberatione comando el | capitano che per | me si Facesse nota in | presentia de padronj testibus Antonio populesco Bartholomeo thedaldo et Benedicto Antonjj Filio quondam leonardj etc. Partj la capitana dal | mamolo adj viiij primo mane ||

Adj xix di | febraio.

Peruenimo in | chandia hora circiter xxiiij Interim Parse al | magnifico capitano douersi pigliare La | uolta di rhodj per | respecto de | frierj se alchunj ui | fussino di ritorno Essendo quasi vno medesimo chamino et breue Transcorremo a | lleuvo El | medesimo giorno che partimo dal | mamolo per | sinistro uento doue per | tutto vn | giorno surgemo: Et la mattina di charnouale leuati venimo adsurgere la nocte agli scogli di | sancto pagolo / doue per imprudentia del | peloto Fumo in grande pericolo: El / primo dj di quaresima che | ffu alli xij del / mese Tochamo rhodj: Partimocj alli xvj Leuamo solo vn Friere delli scaramphj chon certi pepi di | piu persone et alchuno di | passaggio: Nolo per circa 100 ducatj Apud rhodum in claustro palatij magnj magistri haec sunt epygrammata Jn basi quadam columnarum intercis

ΚΑΛΛΙΑΝΕΙΡΑ · ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΣ
ΤΙΜΑΧΙΑ
ΤΥΜΝΙΑ ||

Sumptum apud chretam in atrio ducalj.

Nestora consilio Rettulit probitate catonem
Troyanum pietate ducem chrystophorus ille est:

Quem patriae uirtute ducem populusque senatus
 Delegit venetus: Maurorum gloria gentis:
 Bis centum & totidem Mille vertentibus annis
 Bis & sex decies phoebus nouauerat annum
 Lux duodena Maij Spectauerat inguina taurij

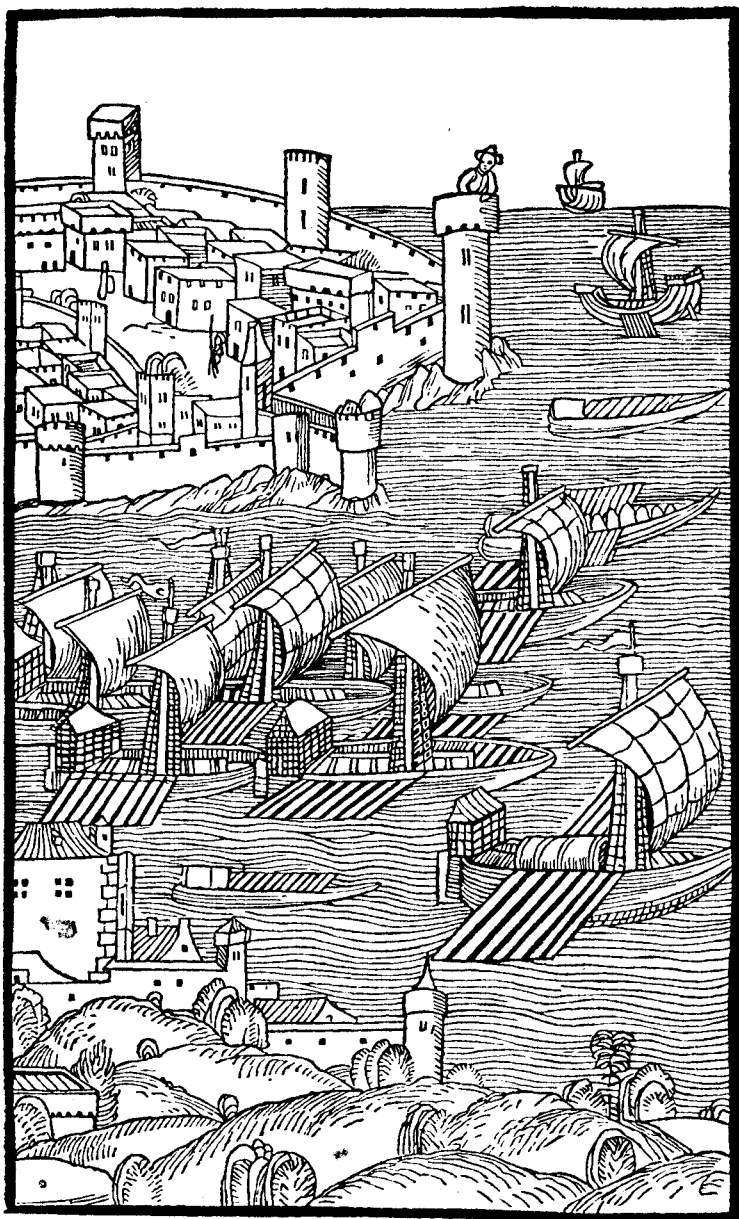
Item *apud* chretam Jn diuj Petri sacello.

Curçola quem *dominis* stirps clara georgia magnis
 Cuiibus aequauit qui sanguine manat utroque
 A' ducibus: cunctis *perfunctus* honoribus vrbis
 Praeturis altis Pius / aequus / honestus / acutus
 Magnanimus / constans / dum chretica Frena gubernat
 Euolat ad superos hic linquens ossa Johannes

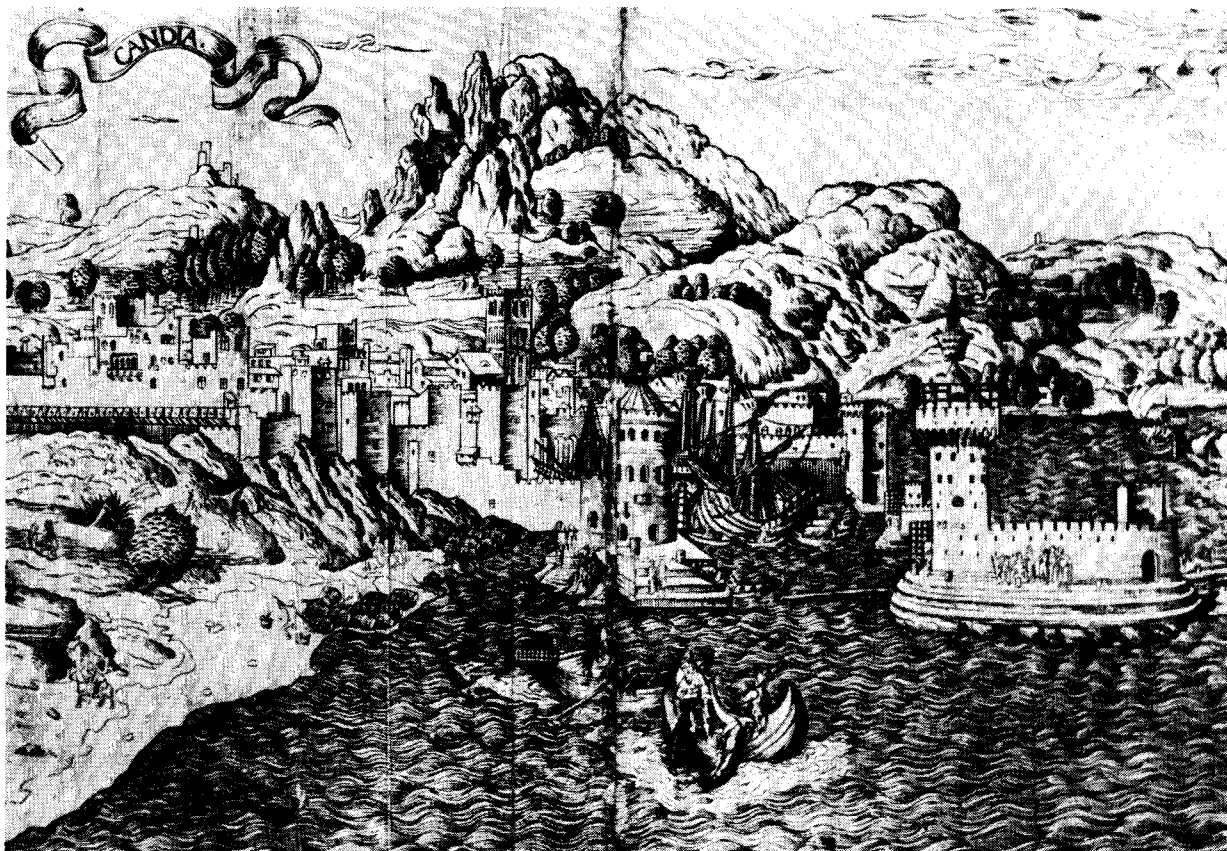
Item *apud* chretam super portam nauistatij.

Venetiarum ducale inclitum aristocratica libertate
 dominium Francisco foscari *Serenissimo* Duce
 Nauistatium Hoc incendio consumptum Candi-
 dae cretae neometropolitanae praeclarae coloniae
 suae rem dictu uix credibilem xx mensium spatio
 veteri expedita ruina / Jactatis Fundamentis cum
 omni ornatu restaurauit.

XPI salutaris aduentus anno MCCCCXLVIJ.
 Curantibus Andrea donato duca Francisco Zanne
 Prefecto Marco de lege et Andrea baso consiliarijs.

Skepp i Rhodos' hamn (1496). (Ur: Bilderschmuck der Frühdrucke, 7, 1923, Taf. 88.)

Hamnen i Candia. (Ur: B. v. Breidenbach, *Peregrinatio in terram sanctam*. Lyon: M. Topić & J. Heremberck, 28.11. 1488. GW 5080.)

Dagbok över en resa till orienten

Den 5 augusti 1471.

Vi avreste i Guds namn från Porto Pisano vid den tionde timmen på dagen, då sydvinden blåste svagt.

Den 9 [augusti].

Vi anlände till Gaeta vid den 19 timmen på dagen. Vi förhandlade om uthyrning av båten och ilastning av cirka 130 [vin]fat med herr Bonifatio, prior för ordensriddarna i Barletta⁶ och broder till greven av Fondi.⁷ Vi togo ombord honom själv och några av hans husfolk för en resa till Rhodos.⁸ Denna affär gav, såvitt jag har mig bekant, en vinst av över 600 venetianska dukater. Vi avreste från Gaeta den 14 vid den 19 timmen.

Den 15 [augusti].

Vi anlände till Neapel just vid solnedgången. Vi togo ingenting ombord. Befälet gjorde ett besök hos hans majestät konungen.⁹ Av konungen

⁶ Bonifacio Gaetani d'Aragona, 1438–1491, prior i Barletta, jfr *Gelasio Caetani*, *Caietanorum genealogia. Indice genealogico e cenni biografici della famiglia Caetani dalle origini all'anno MDCCCLXXXII* (Documenti dell'Archivio Caetani. Perugia 1920), Tav. E-51.

⁷ Onorato, greve av Fondi, † 1491, jfr *Caetani*, a. a., loc. cit., *idem*, *Domus Caetana. Storia documentata della famiglia Caetani*. T. 1:2 (Documenti dell'Archivio Caetani. Sancasciano Val di Pesa 1927), s. 165 ff.

⁸ Rhodos var 1310–1522 säte för orden.

⁹ Ferdinand I, konung av Neapel 1458–1495. — Flera kristna makter hade sammanlutit sig för att göra gemensam sak mot turkarna. 1/1 1471 hade venetianarna slutit förbund med konungen av Neapel och utlovat att årligen ställa till förfogande dubbelt skeppsantal mot konungen. I april samma år lovade stormästaren på Rhodos att delta med ett antal skepp, jfr *Nicolas Iorga*, *Geschichte des Osmanischen Reiches. Nach den Quellen dargestellt* (Geschichte der europäischen Staaten. Hrsg. von A. H. L. Heeren, F. A. Ukert, W. v. Giesebrecht & K. Lamprecht. Werk 37:2. Gotha 1909), s. 151 f. Priorn Bonifacio skulle nu med de två galeaserna färdas till Rhodos för att delta i det ordenskapitel, som ägde rum på hösten 1471, jfr *Gottardo Bottarelli*, *Dalle origini alla caduta di Rodi* (Storia politica e militare del sovrano ordine di S. Giovanni di Gerusalemme detto di Malta. T. 1. Milano 1940), s. 229. Uppvaktningen hos konung Ferdinand torde ses mot denna politiska situation.

bingo de i gåva sex fat grekiskt vin och tio kastrerade får. Vi avreste från Neapel den 18 vid första timmen på natten.

Den 22 [augusti].

Vi anlände till Palermo vid den 20 timmen på dagen. Vi togo ingenting ombord. Vi avreste från Palermo den 24 vid den 10 timmen på dagen.

Den 27 augusti 1471.

Vi anlände till Messina vid den 1 timmen på natten. På vägen dit anlöpte vi Melazo¹ och stannade över natten. Vi togo ingenting ombord. Vi lämnade Messina den 29 vid den 9 timmen.

Den 4 september.

Med allra största lätthet anlände vi till Rhodos vid den 17 timmen på dagen. Vi stannade ingenstans under vägen, och det är sina goda 900 sjömil. Befälet besökte stormästaren.² Vi togo ingenting ombord där. Vi avreste från Rhodos den 9 vid den 20 timmen med destination till Scio.³

Den 7 oktober.

Vid den 13 timmen på dagen anlände vi till Scio med icke ringa svårighet på grund av de ständiga motvindarna. På vägen dit stannade vi på flera ställen, först vid ön Choo, som kallas Lungo.⁴ Där stannade vi omkring 8 dagar. Sedan stannade vi vid ön Samo, som där kallas Sciamo, och även här stannade vi i flera dagar. Slutligen stannade vi på ön Chio, som där kallas Scio, och vid en ort, som heter Cavo di Mastice, emedan man där hämtar mastix. Och här stannade vi ända till den ovannämnda dagen. På grund av en affär, som man hoppades avsluta, och för att frakta varor till Alexandria lämnade ledargaleasen Scio den 23 december för en färd till Mamolo och Palatia.⁵ Vi lämnade systerfartyget, som fått kölskador under den tid vi legat för ankar vid Scio. Systerfartyget var ännu icke färdigt, och på grund av det gynnsamma vädret var det ej tillrådligt att vänta på det. Ledarfartyget fick ny mast men hade inga kölskador.

¹ Nuv. Milazzo.

² Giovanni Battista Orsini, ordens 39:de stormästare 1467–1476.

³ Nuv. Kios.

⁴ Nuv. Kos.

⁵ Stad på Mamolo, nuv. Marmara.

Det var nödvändigt att göra dessa reparationer på Scio, ty man kunde icke komma längre in för pesten, som härjade där och för de förfärliga oväder, som rasa i dessa trakter och (vidare) på grund av de myntförändringar, som storturken ånyo företagit, och av många andra omständigheter, som våra landsmän underrättat oss om. Masten var fullständigt genomrutten på ledarfartyget, och den andra galeasen fylldes med vatten genom de många sprickorna och öppningarna. Även om vi velat fortsätta, hade det ej varit möjligt på grund av kölskadorna och andra orsaker.

Samma dag.

Det fanns flera skäl. Medan galeaserna lågo oskadade för ankar, hade den högtärade kaptenen och befälet, för att inte förlora någon tid, länge förhandlat om en resa till Alexandria. Vi hade därför skickat herr Giovanni Restano från Genua och skeppsskrivaren Domenico di Piero Corsi till Mamolo och Palatia i Turkiet med särskilda instruktioner att utröna vad det var för en affär, att avsluta den och att ta ombord varorna. De hade sänt flera brev, vari de berättade om allt de hade gjort. Förlitande sig först på Gud, sedan på lyckan och så på sina egna krafter gav befälet en penningssumma åt mäklaren Benedetto di Leonardo för att köpa frukt. De hoppades på det som sedan ej inträffade och beslöto att resa till Alexandria utan att ta hänsyn till andra skäl till uppskov. De ville, att jag skulle göra en anteckning därom, som alla skrevo under.

[Lucka.]

Där finns: sista gången vi voro där, funno vi vid en utgrävning många mynt, både av silver och av brons, i olika utförande, med en bild av konung Filip av Macedonien jämte andra konstföremål, fint arbetade i relief. Men vem som var grundare av denna stad är icke tillräckligt utforskat.

Den 8 februari.

Eftersom det vittnar om klokhet att ändra en god föresats till en ännu bättre, så insåg den högtärade kaptenen, att om vi skulle återvända till Porto Pisano tomhänta och endast med ballast, så skulle detta icke ske utan skada för både ekonomi och anseende. De som avundas oss och försöka nedsvärta oss, kunde då påstå, att de två galeaserna, som gingo på Borgognia-

linjen,⁶ icke efter så lång tid hade transporterat något för Porto Pisano och ej dragit någon ekonomisk fördel av våra köpmän i Pera⁷ och ej heller gett någon vinst för egen räkning. Om vi ville, kunde vi på dessa beskickningar svara med de skäl, som stodo oss till buds, och ingenting skulle vara oförlåtet. Vi önskade trots allt icke lämna något oförsökt. Vi ville frånta dessa skurkar all möjlighet att nedsvärta oss och ville rädda båtarnas och vårt anseende, så långt det var möjligt. Vi fingo underrättelser om att det på Scio redan fanns gods, som skulle fraktas till Porto Pisano, och som skulle ge en vinst av mer än 200 dukater för Piero Donis och andras räkning. En av befälet, Nicolo Martelli, och även skeppsskrivaren voro där och hade en hel del varor och befälet dessutom en växel på 1 500 dukater, inlösbar på Candia, för vilka, om det gick att inkassera den, man kunde köpa olika sorters Malvasivin för handelsbolagets räkning. Vidare hade Nicolo Martelli lovat att för sin egen räkning låta lasta 100 fat Malvasiviner, och frakten skulle avräknas vid vinstutdelningen. På grund av allt detta ansågo den högtärade kaptenen och befälet, att en av de två galeaserna, och det borde vara ledargaleasen, omedelbart skulle fara till Candia för att ordna affären med Malvasivinet. För att inte förlora tid och för att samtidigt draga nytta av den andra galeasen skall den fara till Scio för att hämta godset. Så snart detta är ordnat, skall den för att åter förena sig med ledarskeppet fara till Candia, där man skall vänta på den. Vi trodde också, att lyckan skulle unna oss något gott utöver det vi hoppades. Rörande detta beslut befallde kaptenen, att man genom mig skulle göra en anteckning härom i närvaro av befälet Antonio Copulesco, Bartholomeo Thedaldo och Benedicto Antonii, son till framlidne Leonardi, m. fl. som vittnen. Ledargaleasen lämnade Mamolo den 9 tidigt på morgonen.

Den 19 februari.

Vi anlände till Candia ungefär vid den 23 timmen. Det hade förefallit den högtärade kaptenen lämpligt att taga vägen över Rhodos med hänsyn

⁶ Även kallad Flandernlinjen, så i skildringen av Piero Querinis resa 1431, jfr *C. Bullo* (ed.), *Il viaggio di M. Piero Querini e le relazioni della repubblica Veneta colla Svezia* (Venezia 1881), s. 55.

⁷ Stadsdel i Konstantinopel och redan tidigt genuesisk koloni. Genuesarna hade bemärkt sig en rad viktiga hamnar vid Svarta havets kust, varifrån de planerade löande karavanfärder mot Asiens inre. De höllo en tid Svarta havet nära nog som ett genuesiskt innanhav, innan deras besittningar på 1470-talet gingo förlorade.

till riddarna, om någon av dem ville resa tillbaka. Det var nästan samma väg och endast en kort omväg. Vi anlände till Leros mycket hastigt samma dag, som vi i motvind lämnade Mamolo, och vi stannade där en hel dag. Vi reste sista karnevalsdagen och stannade under natten vid S:t Pauls klippor, där vi på grund av lotsens oförsiktighet råkade i stor fara. Första dagen i fastan, som inföll den 12 i månaden, anlände vi till Rhodos och avreste den 16. Vi hade som passagerare endast en ordensbroder, Scaramphi,⁸ och några tillfälliga resenärer samt lastade olika sorters pepparkorn, som tillhörde skilda personer. Frakten uppgick till ca 100 dukater. Här äro de inskrifter, som äro inhuggna på sockeln till några pelare på gården till stormästarens palats i Rhodos:

ΚΑΛΛΙΑΝΕΙΡΑ ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΣ

ΤΙΜΑΧΙΑ

ΤΥΜΝΙΑ

Avskrivet på Kreta i residensets gård

Han var en Nestor i klokhet, en Cato i hederlighet, en trojansk furste i fromhet; det är denne Christophorus som det venetianska folket och regeringen valde till statsöverhuvud för hans förtjänsters skull: han som är en prydnad för släkten Maurus.⁹ Sedan tusen år och 200 och ytterligare 200 år förrunnit, hade Phoebus förnyat året 6 gånger 10 och ytterligare 2 gånger. Den 12 dagen i maj hade skådat bakdelen av tjuren.¹

Likaså på Kreta i S:t Peters kyrka

Giovanni Zorzi var genom Curzola jämnställd med furstarna, och på grund av sin lysande härstamning var han lika med de förnämsta patrierna [i Venedig]: han hade doger bland sina anor både på fädernet och mödernet: han hade innehaft alla förnäma befattningar i staden och de högsta ämbeten; han var from, rättvis, hederlig, skarpsinnig, storsint, ut hållig. Medan han håller de kretensiska tyglarna dör han och lämnar sina ben här.²

⁸ Möjligen identisk med en fra Bonifacio Scarampi, som omtalas 1481, jfr *Bottarelli*, a. a., s. 249 not 3.

⁹ Christophorus Moro, ca 1390–1471, doge 1462–1471. Jfr *Rerum italicarum scriptores*. T. 22 (Ed. L. A. Muratorius. Mediolani 1733), sp. 1170 ff., *Andrea da Mosto*, I dogi di Venezia con particolare riguardo alle loro tombe (Venezia 1939), s. 119 ff.

¹ Året är 1462, då Christophorus Moro tillträdde sitt ämbete. Den noggrannare datumangivelsen syftar på djurkretsens oxen.

² Släkten Zorzi hade tidigare härskat över Curzola och åtnjöt hög rang även sedan ön 1420 blivit venetiansk besittning. — Johannes Zorzi beklädde icke guvernörsposten på

Likaså på Kreta över porten till arsenalen

Dogeregeringen i Venedig, berömd för sin aristokratiska frihet, lät under den högädle dogen Francesco Foscari³ restaurera denna arsenal, som förstörts av en eldsvåda i Candia på Kreta, denna lysande koloni till metropolen. Man använde härtill endast 20 månader, något som låter otroligt när man berättar det; man røjde de gamla ruinerna, lade nya grundstenar och allt dekorerades, år 1448 e. Kr. Detta skedde, när Andrea Donato var guvernör,⁴ Francisco Zane prefekt⁵ och Marco de Lege och Andrea Baso rådsmän.

Kreta, jfr *Hippolyte Noiret* (ed.), Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination vénétienne en Crète de 1380 à 1485 (Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome. 61. Paris 1892), s. 555 ff. Den poetiska omskrivningen torde väl närmast innebära, att han innehaft något betydelsefullt ämbete, ståthållarskapet över en kretensisk stad e. d.

³ Francesco Foscari, 1373–1457, doge 1423–1457, jfr *Rerum etc.*, sp. 966 ff.

⁴ Andrea Donà utnämndes 1445 till guvernör över Kreta. Han var gift med en dotter till Francesco Foscari, Camilla, jfr *da Mosto*, a. a., s. 114 och *Noiret*, a. a., s. 556.

⁵ Francesco Zane hoppades få efterträda Christophorus Moro som doge 1471 men föll igenom i valet, jfr *da Mosto*, a. a., s. 125, 129.

Amfibiska operationer under joniska kriget 412–407 f. Kr. före den athenska sjömaktens sammanbrott¹

Av sjökapten Hellen Hjertstedt (†)

Allmänna synpunkter. Athens slutliga nederlag i det peloponnesiska kriget var en katastrof av sådan omfattning, att både samtid och eftervärld stått frågande inför händelseförloppet. Hur kunde det vara möjligt, undrar man, att en stor, välrustad flotta om 180 trierer och 40 000 man av sjö- och landtrupper på ljusa dagen så fullständigt lät sig överraskas (av spartanen Lysander) att praktiskt taget hela Athens krigsmakt på ett par timmar förintades? Bland annat har man ansett förräderi som den enda naturliga förklaringen. I sina kommentarer till Xenofons Hellenika har den engelske historikern H. L. Havell på tämligen vaga grunder framfört denna åsikt. Några verkliga belägg för att flottan och hären förrådades och utlämnades till fienden av någon eller några av de sex kommanderande athenska strategerna har man icke funnit.

Vad som *direkt* ledde till härens och flottans undergång vid Aigospotamoi var en ofattbar brist på elementära säkerhetsåtgärder och bevakningstjänst hos den månghövdade ledningen. Likaså valet av bas, den sämsta tänkbara i Hellesponten. Och detta i sikte av en motståndare som Lysander, vars list och förslagenhet borde genom bittra erfarenheter ha varit välbekanta för den athenska ledningen. Orsakerna till katastrofen

¹ Sjökapten Hellen Hjertstedt har, bl. a. i Forum Navale, publicerat åtskilliga studier rörande antikens sjömilitära förhållanden, vittnande om levande intresse och ingående kännedom. Före sin död den 16 november 1956 hade han tillställt redaktionen det här publicerade bidraget, som var avsett att utgöra början av en större uppsats om de sjömilitära operationerna under peloponnesiska krigets slutskede. Även i sitt föreliggande, ofullbordade skick erbjuder denna skildring åtskilligt av intresse, inte minst på grund av de viktiga iakttagelser om de lokala förhållandena, som författaren gjort under långvariga färder i de berörda farvattnen. Två av kapten Hjertstedts personliga vänner, professorerna Harald Hagendahl och Krister Hanell, ha haft vänligheten granska manuskriptet.

sträcka sig emellertid djupare än så. De måste sökas i Athens inre styrelse och krigspolitik under de ödesdigra åren 412—406.

Enigheten bland samhällsklasserna varade icke länge efter de fruktansvärda förlusterna på Sicilien (415—413). Redan i slutet av 412 rasade åter partistriderna i staden och kulminerade i statskuppen på våren 411, då oligarkerna (de 400) övertogo makten. Endast med möda avvärjdes ett inbördeskrig mellan Athens krigsmakt på Samos och oligarkerna, som hade herraväldet i huvudstaden och Pireus, genom ingripande av den ännu landsflyktige Alkibiades. Följden av statskuppen blev självfallet att Athens krigsansträngningar förlamades. De militära och marina motgångarna hopade sig under sommaren; Euboia, den stora ön invid Attika, förlorades genom ett sjöslag, där en jämnstark peloponnesisk sjöstyrka besegrade en athensk. På hösten 411 störtades oligarkerna och ett moderat parti tog makten. Men även de yttre framgångar, som nu följde, särskilt till sjöss under senhösten 411 och följande år fram emot 406, kunde ej hindra, att passioner och fördomar alltmer fingo insteg i folkförsamlingens rådslag. En klyfta uppstod mellan den militära och civila maktutövningen och blev större ju längre kriget varade.

Den slutliga katastrofen kunde ej undvikas efter justitiemorden på eskadercheferna efter Athens sista stora sjöseger vid de Arginusiska öarna. Strategerna fingo med livet plikta för att de ej *under storm* efter sjödrabbningen lyckats rädda ett antal skeppsbrutna från athenarnas flotta. Den omedelbara följden av dessa orättfärdiga domar blev, att lojaliteten undergrävdes hos det högre befälet. Folket, hetsat av sina demagoger, litade ej längre på de militära cheferna. Misstroendet var ömsesidigt. Minsta motgång till lands eller sjöss bestraffades orimligt hårt. Så kom det sig, att under år 405 endast *en* av de sex folkvalda eskadercheferna och strategerna ägde den erfarenhet och yrkeskunskap, som var erforderlig för att leda en stor flotta och armé. Denne enda var Konon, som visserligen ej var något geni, men som likväl ägde enkel duglighet och hade visat stor kallblodighet under de olyckliga sjöstrider, som föregingo och ledde till slaget vid Arginuserna. Konon var tydligen ingen politiker och kunde ej heller göra sig gällande i en debatt under ett krigsråd bland de övriga strategerna, av vilka minst fyra på sjökrigets område voro dilettanter och hade sin karriär som talföra demagoger att tacka för sina ansvarsfulla poster inom krigsmakten.

I detta sammanhang bör kanske erinras om det ständigt lika solklara axiomet, att en flotta lika litet som ett enskilt skepp kan ledas av vare

sig ett folkstyre eller ett fåtalsvälde, allraminst till sjöss. Att endast *en* vilja råder, är den enda förnuftiga förutsättningen för att leda en flotta till sjöss. Spartanerna förstodo åtminstone detta, även om de för övrigt saknade intresse för och kunskap om sjökrigföring. Dessutom ställde spartanerna allenast amiraler till förfogande för att leda den peloponnesiska flottan. Självfallet begrep Athen vådan av en månghövdad ledning för flottan under expeditioner, men athenarnas sjukliga oro för att en framgångsrik överbefälhavare skulle bli en fara för demokratien, hindrade dem att anförtro en stor flotta till *en* strateg. Inte ens då staten var i största fara, vågade man ställa *bela* krigsmakten, både till lands och vatten, under en mans ledning.

Krigsförberedelser i Athen 413—412. Hösten 413, då jobsposterna om de två stora expeditionernas undergång på Sicilien ej längre lämnade rum för tvivel, grepos athenarna av förtvivlan men mest av raseri mot de demagoger, som tillstyrkt det äventyrliga företaget. Inkonsekvent som vanligt glömde folket härvidlag, att det entusiastiskt bifallit förslaget, framfört av dess förnämste »demagog» Alkibiades, trots allvarliga varningar från den försiktige Nikias. Men den äregirige och briljante Alkibiades befann sig nu i fiendeläget med athenarnas dödsdom över sig. Sedan de värsta känsloutbrotten lagt sig, började emellertid folket tänka på sitt försvar mot den annalkande stormen av fiender, som nu beredde sig att giva det utmattade attiska imperiet dråpslaget.

Man må säga vad man vill om athenarna, men då staten var i fara och sjöherraväldet hotat, voro de i stånd att uthärda allt. Inga uppoffringar voro då för stora. Folket visade dygder värdiga minnena från Marathon och Salamis. För tillfället tystnade de förbittrade partistriderna. Att återupprätta krigsmakten syntes till att börja med vara ett hopplöst företag. Ingen stat sätter ostraffat två tredjedelar av sin här och flotta på *ett* kort för en tvivelaktig expedition långt bortom haven. Men tack vare att nu alla samhällsklasser enades om ett gemensamt mål, kunde athenarna med sammanbiten energi igångsätta rustningarna till lands och sjöss. Som väl var för dem, stod vintern för dörren, då inga fält- och sjötåg av betydelse förekommo i Hellas. Det blev nu en kapprustning mellan Athen och alla till Sparta anslutna stater, till vilka senare snart skulle sälla sig många av Athens vasallstater.

På Sicilien hade imperiet 415—413 förlorat ca 40 000 man, varav ca 6 000 kom på Athens och Attikas del. Vad detta innebar för staten säger sig självt, då man beräknat, att det år 431 ej fanns mer än 35—40 000

röstberättigade athenska medborgare. Över 200 trierer och statliga transportskepp hade dessutom gått tillspillo på Sicilien. De flesta och bästa triererna voro från Athen. Att ersätta de sänkta eller uppbrända triererna var dock ej det största problemet. Det fanns väl fortfarande ett hundratal athenska krigsskepp i aktiv tjänst och i materialreserv, förlagda till olika delar av Jonien och öarna, men framför allt till Hellesponten och Bosporen. Men att ersätta de förlorade välövade besättningarna var ej möjligt. Theterna, den icke besuttna delen av de röstberättigade medborgarna, utgjorde före det peloponnesiska krigets utbrott omkring 20 000 och gjorde i stor utsträckning tjänst i flottan. Ej mer än ca 12 000 återstodo. Förlusterna inom denna ifråga om yrkesskicklighet ööverträffade grupp av medborgare betydde en svår nackdel för marinen, vars överlägsenhet till väsentlig del just hade berott på de attiska sjömannens skicklighet. Det blev nu även en tvingande nödvändighet att i skarp konkurrens med peloponnesierna värva roddare, varhelst sådana stodo att uppdriva. Uppenbart är därför, att den nya flottan skulle komma att genomgå en svaghetsperiod, innan det nyvärvade manskapet var inövat och trimmat på det »attiska maneret». Men till alla rustningar, nybyggen och material samt värvning av krigs- och sjöfolk fordrades massor av pengar, en vara som Athen hade ont om på hösten 413. Det statsfinansiella läget var lindrigast sagt prekärt. I reda pengar hade de två sicilianska expeditionerna kostat Athen 8 000 guldtalenter.

Extra krigsgärder utkrävdes av alla samhällsklasser, strängaste sparsamhet iakttogs vid religiösa och andra offentliga ceremonier. Medborgarnas arvoden för olika statliga funktioner, särskilt i domstolarna, vågade man likväl ej indraga. Ändå utgjorde dessa utgifter en oerhörd press på statskassan.

Tributlistorna för de till Sjöförbundet anslutna 250 städerna hade reviderats redan tidigare, innan katastrofen vid Syrakusa hade ägt rum. På sommaren 413 hade man i Athen vidtagit åtgärder för att öka statsinkomsterna. Det bestämdes då, att i stället för den så förhatliga tributskatten skulle medlemmarna i sjöförbundet erlägga en femprocentig avgift för all export och import sjövägen. Denna höga tull på handelssjöfarten blev ännu mer betungande än den slojade tributskatten.

Som en yttersta åtgärd för att skaffa pengar beslöt folkförsamlingen att upphäva lagen om dödsstraff för den, som motionerade om annan användning än den avsedda för »Den heliga fonden». Denna bestod av 1 000 guldtalenter och var uteslutande avsedd för Pireus' försvar. Tillsvdare

fick emellertid fonden stå orörd. Med välrustade indrivningsexpeditioner utkrävdes under vintern de ökade skatterna av tributstäderna. Som man kunde vänta, blev detta anledning till allmänt missnöje, som undergräevde den rest av lojalitet, som ännu förefanns inom Athenska sjöförbundet. Särskilt gällde detta ifråga om de städer, som hade oligarkisk styrelse, framför allt Chios. Genom alla dessa krigsekonomiska åtgärder fick Athen nödtorftiga medel för sina rustningar till lands och sjöss. Under 413—412 hade i Pireus särskilt de maritima rustningarna bedrivits med välorganiserad skicklighet och kraft. Från Makedonien och Trakien anlände i jämn ström handelsskepp med timmer och övriga förnödenheter för flottbygget. Spannmål kom obehindrat från Svarta havet. Trots årstiden var den livsviktiga sjöfarten genom Bosporon, Hellesponten och Egeiska havet väl skyddad av athenska krigsskepp. I Athen hade skärpt krigshållning införts. Såväl den militära som civila förvaltningen stod under ledning av 10 rådmän (probouloi) med vidsträckta befogenheter, utfärdade av folkförsamlingen.

Sparta och Persien. Chios avfaller. Sparta och Peloponnesiska förbundet hade ej heller varit överksamma under vintern. Främst på programmet stod byggandet av en flotta av 100 trierer. Den kroniska bristen på pengar inom förbundet var ännu svårare att övervinna, än den var för Athen. Förbundet hade på våren 412 ett sextiototal skepp i sjön, till största delen äldre trierer, fördelade i tre grupper. Den största om 39 skepp var förlagd i Korintiska viken. 5 skepp lågo i Lakonien, och 16 voro på hemväg från Sicilien, där de deltagit i sjökriget mot athenarna. Dessutom väntades till sommaren 25 syrakusanska skepp, också de veteraner från de blodiga drabbningarna med athenarna i Stora hamnen vid Syrakusa. Med de sistnämnda krigsskeppen som kärna planerade Sparta och dess allierade att bygga upp och utrusta sin nya flotta.

För Athen gällde det nu att hindra de spridda 60 skeppen att förena sig och intränga i Egeiska havet. Av imperiets mäktiga flotta av år 415 fanns, som redan nämnts, ett hundratal trierer kvar. En del av dessa voro i aktiv tjänst, sysselsatta med bevaknings- och eskorttjänst på de förnämsta handelsrouterna. 46 enheter av den återstående »gamla flottan» rustades och koncentrerades på våren i Saroniska viken. I Athen misstänkte man på goda grunder, att de 39 triererna i Korintiska viken skulle landvägen transporteras över näset. Under tiden voro Athens allierade på öarna och Joniens kust tillsvidare nästan helt lämnade åt sina egna resurser. Att det jäste bland dessa var uppenbart, och att den femprocentiga avgiften på

handel och sjöfart tryckte hårt på tributstäderna, i synnerhet de mindre, visste man även alltför väl i Athen. Det var ej endast Chios och Lesbos, som umgingos med revoltplaner.

Det var naturligt, att Athens trångmål skulle på det livligaste intressera Persien. Storkonungen Dareios II ansåg tiden inne att söka återvinna de forna tributstäderna på Mindre Asiens kust. Genom sina satraper Tissafernes och Farnabazos (den förre nyutnämnd för Lydien, Karien och Jonien, den senare för Frygien och Bithynien) befallde Dareios, att tribut skulle indrivas i dessa satraper. De sinsemellan intrigerande satraperna trädde båda i förbindelse med Sparta för att förmå denna makt att till Asiens kuster sända sin flotta för att »befria» de athenska tributstäderna. Åtminstone med löften sökte Tissafernes och Farnabazos överbjuda varandra. Bådas förslag gingo i huvudsak ut på att betala underhåll åt den peloponnesiska flottan. För att tillfredsställa båda dessa rivaliserande potentater beslöt Sparta, att flottan först skulle avgå till Jonien, därefter till Lesbos och Hellesponten. Om anlöpning av Chios' hamnar nämndes ingenting. Den preliminära överenskommelsen gick alltså ut på ingenting mindre än att Sparta sålde sina stamfränder på Mindre Asiens kust till Persien för att skaffa medel att underhålla sin flotta i dess kamp mot Athen. Den skamliga pakten utvidgades senare.

Ju längre det led fram på sommaren desto oroligare blevo oligarkerna på Chios för att Athen skulle förekomma den planerade öppna revolten, om vilken folket på Chios ingenting visste. Enträgna uppmaningar att snarast sända den utlovade flottan till ön förmådde äntligen Sparta att ändra sin plan genom att våga försöket att angöra Chios *före* invasionen av Jonien. Man räknade med att på så sätt få herraväldet till sjöss säkrat genom att förena de 60 skeppen med Chios' flotta, som bestod av lika många enheter. Uppgiften i Jonien, Lesbos och Hellesponten skulle då bli lättare att lösa med 120 trierer, varav Chios' hälft var bemannad med befäl och manskap, utbildat och tränat i athensk sjökrigföring.

Som tidigare nämnts, var man i Athen på sin vakt och insåg faran av att peloponnesierna finge ostörda förena sina sjöstridskrafter med Chios' i Egeiska havet. Om de övriga tributstädernas lojalitet inför en dylik händelse hyste man inga illusioner. För tillfället saknades emellertid maktmedel att oskadliggöra Chios' flotta. Man visste att om föreningen kom till stånd, detta skulle bli signalen till revolt för en stor del av Sjöförbundets medlemmar. Tidigare på året hade man i Chios till Athen måst utlämna sju rustade trierer med fulltalig besättning som pant för fortsatt

lojalitet. Av fruktan för folkstämningen på ön hade ej oligarkerna vågat avslå Athens begäran.

Först i juli blev Sparta redo att öppna sjötåget mot Athens välde i Egeiska havet. Debuten som sjömakt blev för Sparta och dess allierade ingalunda lysande. Som inledning rullades 21 av de i Korintiska viken befintliga skeppen över näset och satte kurs mot Chios. Athenska eskadern om 37 trierer i Saroniska viken var emellertid beredd på denna manöver. De 21 skeppen upptäcktes och jagades i land till en övergiven hamn, Spiraion, på Argolis' kust. Med stora förluster måste de flyende draga upp sina återstående skepp svårt skadade på land, där striden fortsatte och athenarna tillfogade peloponnesierna ytterligare förluster, så att deras eskader som stridsgrupp var helt ur räkningen. Endast tillskyndande korintiska trupper hindrade athenarna att helt förstöra eskadern och dess man-skap.

En avdelad styrka av den athenska eskadern kvarlämnades för blockad av vad som återstod av den peloponnesiska styrkan i Spiraion. Något senare angrep en annan athensk eskader om 27 trierer på västkusten de från Syrakusa hemvändande peloponnesiska skeppen. Denna eskader stod under befäl av den namnkunnige spartanen Gylippos, vilken tillsammans med Hermokrates hade den största förtjänsten att ha räddat Syrakusa från att intagas av athenarna. Vid ön Levkas utanför Akarnaniens kust hade athenarna lurpassat en tid för att om möjligt oskadliggöra Gylippos' eskader. Under »a running fight» jagade athenarna de peloponnesiska skeppen in i Korintiska viken. Med förlust av ett skepp och de övriga illa tilltygade lyckades likväl Gylippos uppnå en räddande hamn innerst inne i viken. Det är betecknande, att de 27 attiska triererna icke förmådde förstöra eller erövra de 16 peloponnesiska skeppen. Bemanningen, särskilt roddar-personalen på den athenska eskadern, måste ha varit undermålig och föga övad.

Athen hade sålunda med sina ännu begränsade resurser dels blockerat, dels förstört 55 av de 60 peloponnesiska skeppen och genom detta blixtkrig till sjöss — som man trodde — omintetgjort Spartas och Chios' planer. Men i Lakonien funnos ännu fem trierer. Dessa lyckades osedda av athenska spaningskepp över öppna havet smyga sig norrut och uppnå den räddande hamnen i Chios. Ombord på den lilla avdelningen befann sig även Alkibiades, som börjat känna klimatet i Sparta en aning kyligt. Hur Alkibiades och den medföljande spartanske navarken (skeppshövitsmannen) Chalkideus sökte förklara, att den utlovade flottan av 60 skepp

minskats till fem, känner man icke till. Chios' makthavande oligarker vågade likväl nu ej fortsätta längre med sitt dubbelspel. Som ovan nämnts hade Chios tidigare på året till Athen måst utlämna sju fullrustade krigsskepp med befäl och manskap som pant för fortsatt lojalitet. Med hela sin övriga krigsmakt till lands och vatten gingo oligarkerna nu över till Sparta. Revolten spred sig snabbt till övriga öar och Joniens kust. Erythrai och Klazomenai föllo. Efesos och Miletos övergävo Athen. Chios' sjö- och landstyrkor besatte även Teos samt ockuperade ön Thasos vid Trakiens kust. Allt detta var till stor del Alkibiades' verk. Sedan även Mitylene och Methymna på Lesbos fallit tillsammans med Fokaia och Kyme på fastlandet, återstod för Athen knappt mer än Samos och Rhodos på Mindre Asiens västkust. Chios' dröm om att remplacera Athen som handelns centrum i Egeiska havet syntes nära att förverkligas.

Det närmast föregående ger en bild av, hur bräckligt det athenska imperiet i själva verket var, då det ej skyddades av en stark flotta, ständigt på vakt och redo att snabbt ingripa mot varje inkräktare av det Egeiska havet och angränsande farvatten. Det sjömilitära läget på sommaren 412 visar klart, att även en upprorisk allierad, låt vara den förnämsta, med en flotta av endast 60 trierer under en klok och kraftfull ledning nära nog förmådde bringa imperiet på fall sju år före Aigospotamoi. Det är lätt nog att tänka sig, vad följden skulle ha blivit, om ej Athen hade lyckats förhindra huvudparten av de 60 *peloponnesiska* skeppen att förena sig med Chios' flotta. Redan under Mitylenes revolt 428, då den athenska sjömakten stod på sin höjd, uppväckte ju spartanen Alkidas' flotta (53 skepp) mycken oro i Athen, innan den blev bortjagad från Egeiska havet efter att ha misslyckats med att undsätta Mitylene, som då belägrades av athenarna. En kraftigt bidragande orsak till Chios' i början framgångsrika revolt var, att Athen sedan lång tid tillbaka hade hindrat tributstäderna att hålla sig med egna krigsskepp och kustbefästningar. Av politiska skäl hade Chios och Lesbos (Mitylene) av ålder undantagits från dessa bestämmelser. Men då de två näst största medlemmarna i Sjöförbundet svikit, föllo de flesta övriga, även de lojala, emedan de saknade erforderliga försvarsmedel. En samlad »fleet in being» saknades i Egeiska havet sommaren 412. Det var därför som Chios' revolt i början fick sådan framgång. De upproriskas revolt skulle komma att få återverkningar under de följande åren, då Athen kämpade för sitt imperiums bestånd. Vad som hände under sjökriget sommaren 412 fick betydelse för Joniska krigets utgång.

Athens motoffensiv i Jonien. Ön Chios invaderas. Rhodos avfaller. Genom utomordentliga ansträngningar (bl. a. ansåg man nu tiden inne att tillgripa reservfonden om 1 000 talenter) lyckades Athen under hösten 412 utrusta och avsända den ena eskadern efter den andra till Jonien. Mitylene överraskades och intogs jämte hela ön Lesbos. De övriga tributstäderna föllo lätt nog för de athenska eskadrarnas angrepp. Efter kort tid voro alla de avfallna orterna intagna utom Chios' huvudstad och den strategiskt viktiga staden Miletos på Joniens fastland. De två sistnämnda städerna belägrades från sjö- och landsidan. Ön Chios, som sedan den persiska invasionen hade varit förskonad från fiender, fick nu känna Athens tunga och straffande hand över sina bördiga nejder. Athenarna besatte där den starkt befästa staden och hamnen Delfinion på nordkusten, varifrån de med sina landtrupper behärskade hela det öppna landet.

Athens kraftutveckling i Jonien och koncentreringskraften där av eskadrar kunde emellertid endast ske på bekostnad av de sjöstyrkor, som vaktade Peloponnesos' kuster. Nybyggnadsprogrammet för de 150 triererna och dessas utrustning var ännu ej genomfört då Chios' revolt utbröt. Under hösten anlände den väntade syrakusanska eskadern till grekiska farvatten och förenade sig där med 33 peloponnesiska skepp utan att athenarna kunde hindra det. Den förenade flottan, 55 skepp samt transportfartyg för landtrupper, lyckades senare genom att sätta kurs syd om Cykladerna uppnå Miletos, häva belägringen av denna stad och — vad som senare blev av största betydelse — etablera en fast bas i denna viktiga hamn. Denna händelse blev *det bestående resultatet* av Chios' revolt och vållade mycket stor skada för Athen, som därigenom tvingades att splittra sina sjöstridskrafter sedan den peloponnesiska flottan bitit sig fast på Joniens kust.

Ytterligare en opåräknad framgång vann Sparta på senhösten. En lyckad kupp av aristokraterna på Rhodos hade spelat den stora ön i händerna på den peloponnesiska flottan, vilken hade vägen fri söder ut från Miletos. Återigen fick Athen en påminnelse om, vad bristen på lokalt kustförsvar betydde för medlemmarna av Sjöförbundet. Athenska flottan från Samos kom för sent för att förhindra revolten. Från sina tillfälliga baser på Kos och Chalke blockerade den ön. Förgäves sökte den tvinga den spartanska amiralen Astyochos till batalj, ehuru denne fick en stor förstärkning från Peloponnesos och nu hade 94 skepp mot athenarnas 75. Men även den spartanska amiralen hade det svårt. Hans förnämsta uppgift var att hålla »a fleet in being» men undvika avgörande batalj med athenarna. Subsidierna från Tissafernes inflöto trögt och oregelbundet.

Spartanernas stora flotta hade många tomma roddarbänkar. På senhösten 412 var amiralens ställning nästan förtvivlad.

I Hellesponten och Bosporos hade athenarna tillsvidare läget under kontroll. I stort sett hade de från hösten 413 till årsskiftet 412—411 (alltså 15 månader efter katastrofen vid Syrakusa) hävdat Athens ställning som sjömakts på ett sätt, som hade övertygat dess många fiender i Grekland, Sicilien och Syditalien, att det var utsiktslöst för dem att av egen kraft kunna bryta dess makt. Trots sitt stora uppbåd av skepp och trupper till lands och sjöss hade de allierade icke förmått stort mer än »nagga imperiet i kanten» och detta endast tack vare medverkan av Athens egna upproriska medlemmar av sjöförbundet. För att krossa Athen och dess välde fordrades betydligt rikligare understöd än hittills av subsidier från de persiska satraperna. Å andra sidan insåg man i Athen, att imperiet i längden ej skulle kunna motstå alla sina fiender, om dessa fingo perserrikets resurser i form av pengar och material till sitt förfogande. Att hindra detta måste bli Athens mål.

Alkibiades återvänder till athenarna. I början av år 411 hade emellertid partistriderna ånyo uppblossat i Athen. »De 400» hade övertagit makten och gingo hårt fram mot sina motståndare bland »demos». På Samos, där huvuddelen av imperiets här och flotta befann sig, höll man fast vid demokratin, trots intrigerna mellan »de 400» och deras hemliga medlöpare bland det högre befälet. Där uppenbarade sig även Alkibiades, vilken nu hade en ytterligare dödsdom över sig, denna gång från Sparta. Han hade därför tillsvidare trätt i Tissafernes' tjänst som expert på »hellensk politik». Den persiska satrapen tillråddes av sin nye rådgivare att minska underhållet för den peloponnesiska flottan. »Det vore till fördel för Persien», menade Alkibiades, »att Sparta ej finge alltför stor framgång i kriget.» Tissafernes följde villigt rådet. Detta förklarar åtminstone delvis peloponnesiska flottans och härens överksamhet i Jonien under denna för Athen så kritiska tid, då ett inbördeskrig var nära att utbryta mellan krigsmakten på Samos och »de 400» i Athen.

Redan på hösten 411 störtades emellertid »de 400». Det var inte en dag för tidigt. Från början till slut hade deras regering varit en serie missgrepp såväl i den inre styrelsen som i den yttre politiken, som nära nog öppnade Pireus' örlogshamn för fienderna. Men måttet var rågat, då den stora ön Euboia vid Attikas kust genom försummade försvarsåtgärder gick förlorad. Ett sjöslag i sundet vid Oropos beseglade förlusten. En illa förberedd athenskt flotta av 36 skepp blev i grund slagen av en föga starkare pelopon-

nesisk. Av hela den stora bördiga ön hade Athen endast kvar Oreos-Histiaia på den nordvästra kusten.

Då olycksbuden nådde Athen, reste sig folket och de moderata, de s. k. 5 000, övertogo styrelsen. Det har sagts, att denna nya regeringsform var den bästa som Athen någonsin hade haft, och att döma av de framgångar, som athenarna vunno under sjökriget på hösten, kan det synas så. (Jfr *T h u k y d i d e s*, Bok VIII, kap. 26).

Krigshändelserna till sjöss hade tynat av i Jonien. Alkibiades' råd till Tissafernes började bära frukt. Genom att minska subsidierna till hälften tvingade han den peloponnesiska flottan i denna trakt till overksamhet. I stället sändes från Miletos en expedition landvägen till Hellesponten för att uppvigla Athens tributstäder där. Abydos och Lampsakos föllo, men 24 av de 30 athenska skepp, som blockerade Chios' (stadens) hamn, fingo order från Samos att avgå till Hellesponten för att återställa ordningen. Under tiden fingo de 25 trierer, som hade varit »korkade» i Chios' hamn, sin chans att förena sig med Astyochos' flotta i Miletos. Den spartanske navarken trodde sig nu stark nog att med 112 trierer söka ett avgörande med athenarna i Samos. De athenska strategerna Thrasylllos och Thrasybylos, vilka endast hade ett 70-tal skepp, lågo lugnt kvar i hamnen, till dess den från Hellesponten återkallade eskadern anlönt till Samos. Då gingo athenarna i sin ordning ut för att möta Astyochos, vilken, ehuru fortfarande numeriskt överlägsen, drog sig tillbaka till sin bas. Endast om den athenska huvudflottan genom detacheringar blivit avsevärd försvagad, ville Astyochos taga risken av ett sjöslag. Eskadern, som så hastigt kallats till Samos, hade i Hellesponten endast återtagit Lampsakos, men hade ockuperat Sestos på europeiska sidan mitt emot Abydos, som stannade i fiendens händer.

Genom sina underhandlingar med Tissafernes hade Alkibiades givit athenarna många fördelar och vunnit förtroende hos flottan och hären i Samos. På förslag av Thrasylllos och Thrasybylos utnämndes han till strateg samt tog jämte sina två kolleger befälet på Samos. Genom hans ingripande avstyrdes förslaget att föra den samlade krigsmakten på Samos till Athen för att förjaga »de 400». Hade så skett, torde det athenska imperiets undergång ha varit given redan på sensommaren 411. Alkibiades blev snart den ledande kraften bakom »Samosregeringens» krigsansträngningar, lojalt understödd som han blev av Thrasylllos, en f. d. hoplitkapten, och Thrasybylos, som hade varit trierark (fartygschef). Trots Alkibiades' erkänt skickliga diplomatiska skarpsinne lyckades han ej förmå Tissafernes

att helt bryta med Sparta. Men genom hans val till strateg hade äntligen athenarna fått en lysande militärbegåvning i spetsen för sin amfibiska krigsmakt, och verkningarna därav skulle icke länge låta vänta på sig. Detta sagt utan att förringa dugligheten hos hans två kolleger Thrasyllus och Thrasybylos.

Kriget förflyttas till Hellesponten. Sjöslaget vid Kynossema. Sparta var missnöjt med Astyochos' sätt att leda hären och flottan i Jonien. Klagomålen från de allierade samt från befäl och manskap voro många. Då navarken föga hade utträttat i Jonien, trots att athenarna bekämpade varandra inbördes, hur skulle han då, undrade man, reda sig, då Athen på hösten hade fått en duglig styrelse hemma och en energisk och målmedveten ledning för krigsmakten på Samos? Att Astyochos saknade diplomatisk takt och smidighet, var ju känt och beklagligt, men vad som låg honom mest i fatet var väl att han misslyckades med att verkställa den dödsdom, som Sparta utfärdat för Alkibiades. Detta fick ju ödesdigra följder genom att Tissafernes på Alkibiades' inrådan med hälften hade minskat underhållet för den peloponnesiska flottan och hären och även detta med oregelbundna utbetalningar. På hösten sände Sparta Mindaros till Miletos för att avlösa Astyochos, vars ämbetstid egentligen skulle utgå först vid årsskiftet.

Liksom sin företrädare fann Mindaros, att det ej var mycket att vänta i underhåll från Tissafernes. En annan persisk satrap, Farnabazos, lockade emellertid med anbud och förskott. Då beslöt den nye navarken att i stället avgå till Hellesponten, där Athen kunde angripas i sin livsnerv. Kunde Bosporen och Hellesponten spärras för Athens handel och sjöfart, bleve detta ett dråpslag för imperiet. Om denna plan hade kunnat genomföras tidigare på året, skulle den haft goda utsikter att lyckas. Så länge den peloponnesiska flottan kvarlåg i Miletos och den athenska i Samos, gav den senare nöjaktigt skydd för handeln på Egeiska och Svarta haven. Mindaros avgick via Chios med 73 skepp till Hellesponten, där 16 skepp väntade honom i Abydos, vaktade av 18 athenska i Sestos. Mindaros blev uppehållen av storm vid Ikaros. Då han kom fram till Chios, erfor han, att den athenska flottan under Thrasyllus redan var vid Lesbos, beredd att genskjuta honom. Athenarna blevo emellertid tvungna att skynda till västsidan av Lesbos för att slå ned en revolt i Eresos. Genom tur och skicklighet lyckades därför Mindaros att föra sin flotta genom sundet vid Mitylene och genom snabb rodd uppnå Hellesponten, dit han anlände nattetid. De många ljusen från hans fartyg röjde hans närvaro för de 18

athenska triererna i Sestos. Dessa smögo sig nu under tyst rodd nedströms och räddade sig till Imbros och Lemnos, dock med förlust av fyra skepp.

Athenska huvudstyrkan, som efter fullgjort värv på Lesbos hade fått förstärkning från Samos av 12 skepp under Thrasybylos, skyndade nu i sin tur till Hellesponten. Under vägen dit kapades två korintiska trierer av den eskader, som förföljt de 18 athenska skeppen från Sestos. Den athenska flottan bestod nu av 76 skepp under befäl av Thrasylos och Thrasybylos.

Då ryktet försporde, att Kyzikos och Selymbria i Propontis och Chalcedon i Bosporen redan gjort revolt, ansågo sig athenarna böra forcera Hellesponten. Detta ledde till det märkliga sjöslaget kring udden vid Kynossema (NV nuvarande Kilid Bahr) på den europeiska sidan av sundet. För att rätt förstå förloppet av detta sjöslag bör man ha klart för sig strömförhållandena i Hellesponten. Ovanför udden sveper strömmen med 2,5—3 knop över hela sundet ned mot densamma, där strömmen får en avvikande riktning mot sundets mitt. Härigenom uppstår nedanom Kilid Bahr en uppström (eddy) av en halv knop; denna ström följer nära den europeiska strandkanten mot nordväst till Kilid Bahr. Differensen av de båda strömmarna var lika med marschfarten av en trier.

Athenska flottan (76 trierer) stävade i enkel kolonn uppför sundet så nära strandkanten, att man befann sig i den uppgående strömmen. Thrasylos ledde täten och Thrasybylos kön. Då en sammandrabbning med fienden var nära förestående, var kolonnen stramt uppsluten. Likväl torde kolonnens längd ha varit inemot 5 500 meter, även om man beräknar avståndet mellan varje skepp till endast 30 à 35 meter (fritt vatten).²

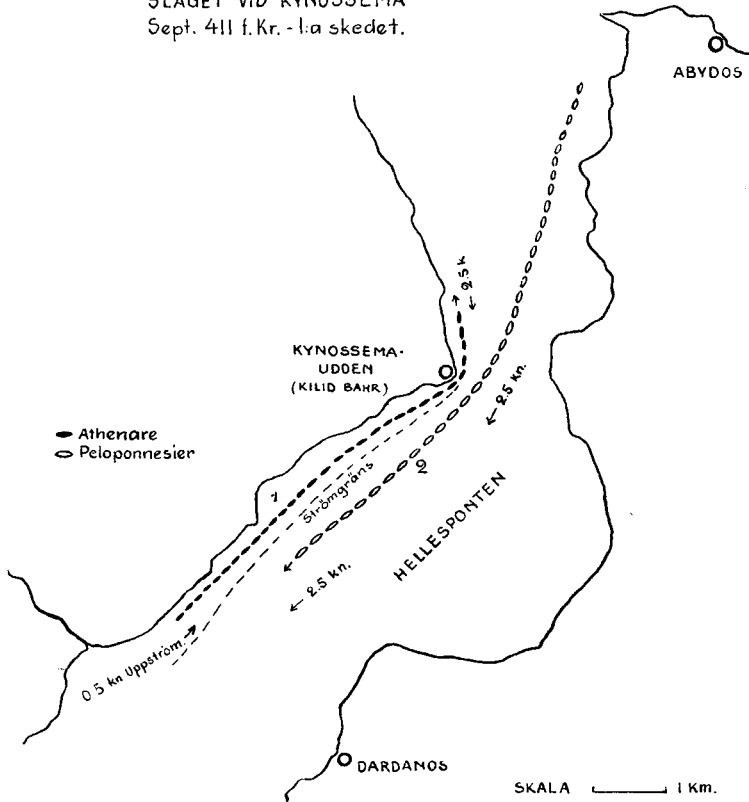
Innan de athenska tätskeppen hade nått Kynossema, hade Mindaros lagt ut från Abydos och kom nu med sina 86 skepp formerade på kolonn under hög fart nedströms. Själv ledde den spartanske navarken täten med de bästa peloponnesiska skeppen, under det att Hermokrates med skeppen från Syrakusa och Syditalien hade befälet över kön. Mindaros' plan gick ut på omfattning (periplous) av athenska kön och att pressa athenarnas center i land, medan Hermokrates skulle avskära Thrasylos' tätkolonn, sedan denna passerat Kynossemaudden och var avskuren från huvudstyrkan. Flottorna nalkades alltså varandra på enkel kolonn, Mindaros mid- och

² I Bok VIII, kap. 26 nämner *Thukydidēs*, att den pelop. kolonnen genom försök till överflygling av athenarnas kö och tät kom att sträcka sig från Abydos till Dardanos (13 000 meter). Det är tydligt att *Thukydidēs* härmed snarare avser området, där sjöslaget ägde rum, än längden av Mindaros' kolonn.

nedströms, athenarna i den uppgående strömmen. Mindaros närmade sig skiljelinjen mellan strömlinjerna, men gjorde styrbords gir, just som han passerade skiljelinjen. Thrasybylos i sitt utsatta läge var väl förberedd på Mindaros' manöver och saktade sin fart för att ej överflyglas. Mindaros felbedömde dels tidpunkten för sin 90° direktionsförändring (90 graders gir styrbord), dels platsen för densamma. Genom att Thrasybylos dels minskat sin fart, dels vilat på årorna, kom aldrig Mindaros' skepp att skjuta förbi athenarnas kö (vilket ju var förutsättningen för periplous). Dessutom hade Mindaros oturen att försöka formera sin kolonn på linje just då han var på gränslinjen mellan de båda åt var sitt håll gående strömmarna. I virvlarna kommo hans skepp i stockning och formeringen bröts. Thrasybylos satte nu med kraft in sitt anfall sedan han dessförinnan utan svårighet gjort *sin* 90 graders gir och formerat sina skepp på linje. Många av Mindaros' skepp rammades, ty de hunno aldrig vända förstäven mot fienden. Inom kort var hela vänstra flygeln av Mindaros' flotta på flykt. Under det att Thrasybylos saktat farten för kön hade avståndet ökats till hans center, som också tunnats ut. Detta gav peloponnesiska eskadern på detta frontavsnitt tillfälle till genombrytning (diekplous), och en del av athenarnas center tvingades i land, varefter bataljen fortsattes på stranden. Men snart var ordningen återställd, då Thrasybylos efter att ha förjagat Mindaros' eskader satte in sina skepp mot peloponnesiernas center, som råkat i oordning. Även här erövrades och sänktes åtskilliga av de peloponnesiska triererna. Snart var flykten allmän även i centern. Under tiden hade Thrasylos' tåtkolonn, delvis dold bakom Kynossemaudden, gått till attack mot Hermokrates' eskader, vilken efter ett kort motstånd slogs på flykten med förlust av flera skepp. Man kan väl tänka sig, med vilken förbittring athenarna kämpade på detta frontavsnitt för att hämnas sitt nederlag på Sicilien.

Snart var flykten allmän och athenska flottan kunde efter fyra år av missräkningar och nederlag tillskriva sig en avgörande seger över en numerärt överlägsen fiende. Förlusterna för Mindaros' flotta voro väl ej så stora, endast 21 skepp mot athenarnas 15. För peloponnesiernas slagna flotta låg den räddande asiatiska stranden nära, där Farnabazos' trupper gävo de nödländande skeppen och besättningarna skydd. Även om resultatet av sjösegern endast var, att vägen till Propontis och Bosporen öppnades, hade athenarna likväl återvunnit sin självtillit. Det stod nu klart för spartanerna, att athenska flottan — rätt ledd — fortfarande var överlägsen i taktik, fart och manöverkonst. Ännu fattades likväl mycket i

SLAGET VID KYNOSSEMA
Sept. 411 f. Kr. - 1:a skedet.

Athenska flottan 76 trierer stark i enkel kolonn och stramt uppsluten styr upp för Hellesponten tätt intill land på den europeiska sidan. Athenarna gynnas av en svag uppström tätt invid land. Den spartanska (peloponnesiska) flottan om 86 skepp avgår från sin bas Abydos samt styr nedströms i avsikt att anfalla athenarna genom att omfatta deras kö och driva centern av den athenska kolonnen i land.

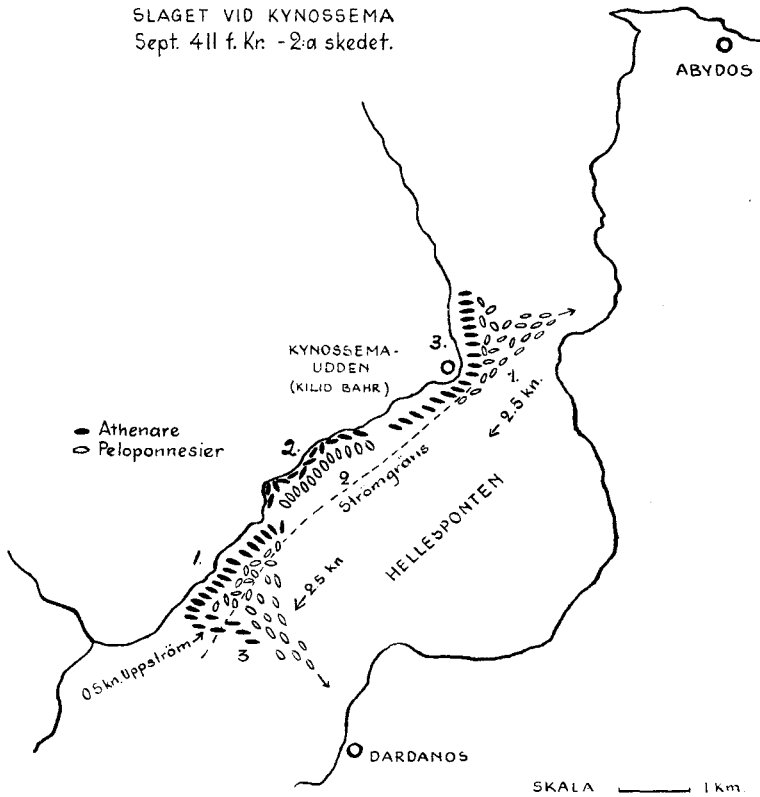
roddarnas träning för att komma upp till den höga standard, som den »gamla flottans» roddare besutto.

Sjöslaget vid Abydos. Alkibiades ingriper. För athenarna var vägen nu fri genom Hellesponten till Propontis och Bosporen. Efter ett kortare uppehåll i Sestos fortsatte flottan till Kyzikos, som återtog. Åtta fientliga trierer erövrades dessutom vid Priapos (i Propontis). Sjötåget mot Bosporen blev emellertid avbrutet, då oroande underrättelser ingått från Hellesponten att peloponnesiska flottan där ånyo var i aktion. Mindaros hade gått

till sjöss från Abydos efter fullbordade rustningar och reparation av sina skamfilade skepp. Han hade gått ner till Eleus i sundets mynning åt Egeiska havet, gjort en raid mot hamnen samt återtagit några av de skepp, som han hade förlorat vid Kynossema. Dessförinnan hade han till Hellesponten kallat den stora eskader av 50 skepp, som vaktade Euboia. Denna styrka råkade emellertid möta en svår höststorm under sin färd mot Hellesponten. I Trakiska havet nära Lemnos gick den sin undergång till mötes. Farvattnet mellan Athosudden och Lemnos var under höst- och vinterstormarna ett av de mest fruktade i antiken. En annan eskader från Rhodos hade emellertid löpt in i Hellesponten för att förena sig med Mindaros' flotta. Rhodoseeskadern blev angripen av en athensk styrka och jagad i land vid Rhoiteion på asiatiska sidan. Mindaros skyndade med huvudflottan till hjälp åt de hårt pressade rhodierna. Innan han hann fram hade emellertid den athenska eskadern avbrutit striden och återvänt till Madytos, dit Thrasyllös och Thrasybylos tidigare anlänt från Propontis med athenska huvudflottan.

Båda de fientliga flottorna voro nu i Hellesponten. Vardera hade dragit till sig alla detacherade styrkor. Mindaros stod i spetsen för 97 skepp, under det att Thrasyllös och Thrasybylos endast kunde mönstra 74. Livade av sin tidigare seger över en numerärt överlägsen fiende, tvekade emellertid icke de athenska strategerna att erbjuda Mindaros batalj. Nära Abydos möttes de båda flottorna. Kampen blev från början hård, och pågick från morgonen till framemot aftonen. Utgången var länge oviss. På eftermiddagen syntes en eskader av 18 trierer under stark rodd från Egeiska havet närma sig stridsplatsen. Denna syn ingav båda parterna förhoppningar. När signalerna från den annalkande eskadern kunde avläsas, befunnos de okända skeppen vara athenska. Alkibiades' purpurflagga blåste från den ledande trieren. De 18 triererna avgjorde slaget. Mindaros' flotta, redan hårt pressad, »tog jakt» för att uppnå den räddande hamnen i Abydos. Det var emellertid för sent. Mindaros sökte då rädda sin flotta genom att ränna den upp på stranden och söka hjälp hos Farnabazos' trupper, som från land följt sjöslagets gång. Den persiska satrapen kom de nödställda peloponnesierna till undsättning genom att låta sina trupper vada ut i vattnet för att avslå de segerdruckna athenarnas rasande anfall mot skeppen. Men trots att Farnabazos själv med sitt rytteri red ut i vattnet kunde han icke hindra athenarna att erövra och bogsera bort ett trettiootal av Mindaros' skepp. Besättningarna hunno dock till större delen rädda sig i land. Dessutom återerövrade athenarna de skepp av sina egna, som

SLAGET VID KYNOSSEMA
Sept. 411 f. Kr. - 2:a skedet.

Den spartanska överbefälhavaren, som ledde täten, felbedömde tiden och platsen för sin planerade omfattning av athenska flottans kö. De pelop. skeppen kommo i stockning i virvlarna på »strömgränsen». Athenska kön gick till samlat angrepp och den pelop. vänstra flygeln bröt samman och »tog jakt».

Athenska centern, som tunnats ut, blev driven i land av de pelop. skeppen. Kampen fortsatte på stranden till dess den segrande athenska högra flygeln ingrep och slog fienden på flykten.

Athenska tätkolonnen, delvis dold för de övriga stridande bakom Kynossemauddens utkämpade en förbittrad kamp mot fiendens kö (efter direktionsförändringen: pelop. högra flygel). Även på detta frontavsnitt segrade athenarna genom bättre ledning och taktik samt de attiska trierernas högre fart.

de tidigare förlorat. Det sista skedet av det amfibiska slaget utkämpades lika mycket på stranden som ombord. Skeppen användes som bröstvärn och skansar. Mindaros hade emellertid lidit så stora förluster i manskap och

skepp, att han för resten av året var ur räkningen. Athenska flottan var nu både taktiskt och numerärt överlägsen. Underhåll för den stora flottan kunde emellertid icke beredas i Sestos. Där kvarlämnades endast 40 trierer. Detacherade eskadrar måste utsändas till olika orter utanför Hellesponten för att driva in medel i pengar, proviant och övriga förnödenheter. Dock kvarlämnades både ovanför och nedanför Sestos mindre avdelningar, som hastigt kunde koncentreras till »högkvarteret» i Sestos för den händelse att Mindaros' starkt sammansmälta flotta i Abydos skulle visa någon lust att åter taga till offensiven.

Mindaros hade icke sådana problem att brottas med som athenarna, då det gällde underhåll och avlöning för krigsfolket. Farnabazos försåg den spartanske navarken rikligen med allt vad som behövdes. Alkibiades och hans utsända expeditioner måste göra sitt yttersta för att under de korta vintermånaderna »ladda upp», så att man så tidigt som möjligt på våren 410 kunde börja sjötåget och om möjligt likvidera Mindaros' ännu aktningstvå flotta, innan denna genom förstärkningar hemifrån åter hunnit växa sig stark.

Efter segern vid Abydos hade Thrasylos återvänt till Athen för att rapportera situationen i Hellesponten samt begära ytterligare förstärkningar i skepp och pengar.

Fortsatta framgångar till sjöss för Athen. Förlusten av Euboia (aug. 411) var ett hårt slag för athenarnas folkförsörjning. Kampen om herraväldet i Hellesponten och Bosporos hade tagit hårt på Athens resurser. Ehuru de två sjösegrarna vid Kynossema och Abydos hade öppnat vägen till Svarta havet, var herraväldet i dessa farvatten likväl ej säkrat, så länge Mindaros i Abydos ännu hade en aktningstvå flotta i behåll. Alkibiades hade, som redan nämnts, begärt ytterligare förstärkningar för att tidigt på våren (410) söka en verklig slutuppgörelse med Mindaros, innan denne hunnit få förstärkningar hemifrån eller från Miletos.³ Att under sådana förhållanden söka återerövra Euboia var ej att tänka på. Det skulle ha splittrat Athens krigsansträngningar alltför mycket. Emellertid sändes under vintern 411—410 en expedition under Theramenes till det smala sundet vid Chalkis med den begränsade uppgiften att hindra de upproppiska att över sundets smalaste del vid Euripos etablera förbindelse med Boiotien. Theramenes kunde emellertid intet uträtta, ty sundet var redan avspärrat genom utfyllning och väl befäst. Efter sin demonstration i sun-

³ Från senhösten 411 till våren 410 hade Mindaros med stor sannolikhet åtminstone delvis ersatt sina förluster efter slaget vid Abydos.

det, som i varje fall visade, att man ej glömt öbornas revolt, avseglade Theramenes till öarna i Egeiska havet för indrivning av krigskontributioner. Den alltmer kännbara bristen på likvida medel att avlöna de många tusen roddarna och det värvade krigsfolket var under dessa år Athens svåraste problem, sedan inkomsterna från tributstäderna hade sjunkit så katastrofalt. — Det slutliga målet för Theramenes' expedition under vintern blev att bistå den makedoniske konungen i att betvinga staden Pydna i Thermaiska viken. Ehuru Makedonien åtminstone officiellt var neutralt i peloponnesiska kriget, hade landet likväl gjort Athen stora tjänster, särskilt efter 413 genom leveranser av timmer och annan för flottbygget nödig material. Athen återgäldade nu den makedoniske konungen tidigare gjorda tjänster.

Efter slaget vid Abydos hade Alkibiades sökt kontakt med Tissafernes, vilken begivit sig till Hellesponten för att förmå den spartanske överbefälhavaren att ånyo förena sig med honom. Då nu Alkibiades vid sitt besök hos Tissafernes blev arresterad och sänd till Sardes, skedde detta på Storkonungens order. Dareios hade varit mycket uppbragt över sin satraps tidigare intriger med Alkibiades, vilken ju ej längre var persona grata i Sparta. Alkibiades lyckades emellertid efter kort tid fly och förena sig med den athenska flottan i Hellesponten.

Tidigt på året (410) fick man i Sestos veta, att ett anfall var att vänta i Abydos från Mindaros och Farnabazos. På Alkibiades' order gingo därför de spridda athenska sjöstyrkorna nattetid nedströms, rundade udden av Trakiska Chersonesos (Gallipolihalvön) och förenade sig i Kardia i Metasviken. Dit beordrades även Theramenes från Pydna och Thrasybylos från Thasos samt övriga spridda avdelningar av athenska flottan i Egeiska havet.

Den till Kardia samlade flottan ökades så småningom till 86 trierer och Alkibiades kände sig nu stark nog att gripa till offensiven.

Det ständigt återkommande stora problemet att skaffa pengar till trupernas och roddarnas underhåll och sold tvingade överbefälhavaren att under långa perioder uppdelade flottan i mindre förband och utsätta dessa för risken att nedkämpas av en samlad peloponnesisk flotta.

Sparta och dess allierade hade med Farnabazos' frikostiga subsidier fördelen att hela tiden ha sin flotta samlad på en tryggad kust och i hamnar, där Farnabazos' persiska trupper gävo ökat skydd åt den peloponnesiska sjömakten. Samtidigt fick denna tillfälle att på kort varsel med överlägsna krafter angripa mindre delar av motståndarens flotta.

Sjötåget mot Kyzikos. Då Mindaros fann, att de athenska sjöstyrkorna försvunnit från Hellesponten och att hans plan att nedkämpa ett efter ett av de spridda förbanden omintetgjorts, avgick han i stället till Kyzikos i Propontis för att i förening med Farnabazos' trupper intaga denna stad och erövra de städer i Propontis, som ännu höllo fast vid Athen.

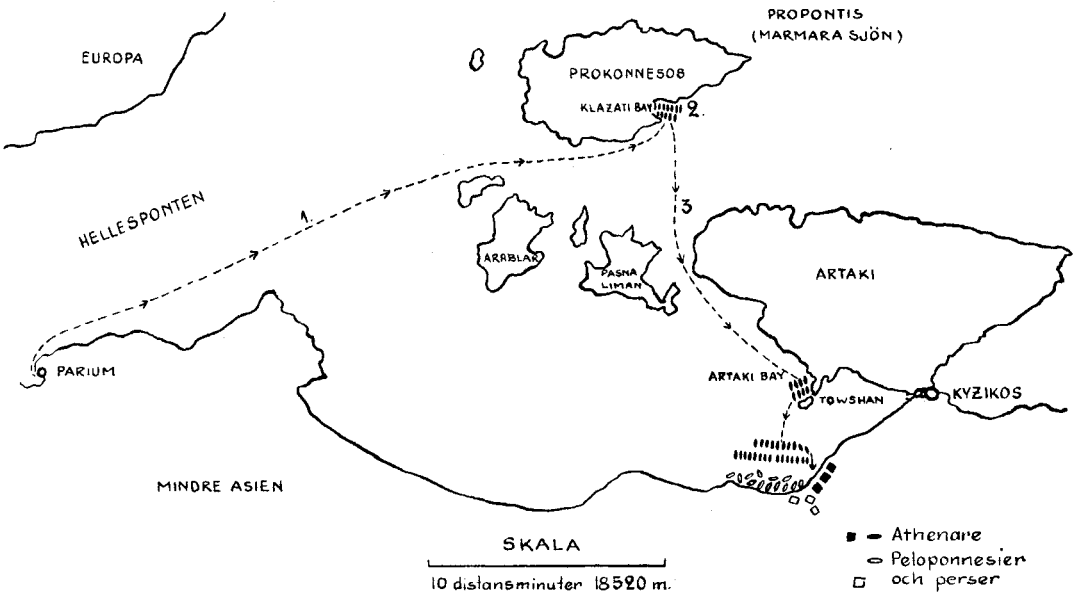
Kort efter det Mindaros avgått från sin bas Abydos, inlöpte den athenska flottan i Hellesponten, varifrån den efter ett kort uppehåll nat-tetid bröt upp och stävade mot Propontis. Alkibiades hade noggrant upp-gjort sin plan, då han avgick från Sestos. Snabba detacherade trierer sän-des i förväg att infånga alla fartyg på väg till eller från Propontis. Via Parion (nordöstra inloppet till Hellesponten), varifrån den avgick vid mörkrets inbrott, anlände flottan påföljande morgon till ön Prokonnesos, där den väl dold kvarlåg under dagen och påföljande natt. Ytterligare säkerhetsåtgärder vidtogos för att i det längsta hemlighålla den athenska flottans ankomst för fienden. Alla fiskefartyg och småbåtar uppbringades och kvarhöllos för att ej bringa något budskap till Kyzikos. Genom fiske-befolkningen på ön visste Alkibiades, att Mindaros' flotta var i Kyzikos och att Farnabazos' trupper hade besatt staden. Tidigt nästa morgon under täta regnbyar och dålig sikt lättade athenarna ankar och satte kurs mot Kyzikos. Distansen dit var ca 20 distansminuter (27 km) och avverkades på 5 à 6 timmar. Då vädret klarnade framemot middagstiden hade man Kyzikos rätt förut, och Mindaros' flotta siktades ute till sjöss tvärs om styrbord och i ett sådant läge, att de athenska skeppen redan hade hunnit komma mellan hamnen och Mindaros' skepp. Då navarken med sina ca 70⁴ skepp ej ansåg sig vuxen att upptaga strid ute till sjöss mot den 86 skepp starka athenska flottan, återstod för honom endast att retirera till närmaste strand och därstädes på bästa sätt förtöja sina skepp för att där invänta anfallet från sina överlägsna motståndare.

Föregående dag hade Alkibiades sammankallat alla fartygs- och eska-dercheferna och i ett tal till dessa klargjort, att det nu gällde att fullstän-digt krossa Mindaros' flotta, och att en halv seger som vid Kynossema och Abydos icke var nog, ty fienden hade fullt upp av allting, främst rikligt med pengar, medan athenarna ledo brist på allt. Det var ett tal, som för befäl och manskap kärvt klargjorde situationen och kanske just därför hade god verkan. Alkibiades hade delat sin flotta i tre eskadrar.⁵ Två av

⁴ Antalet skepp har av antika författare uppskattats olika: från 60 till 80 trierer.

⁵ Han hade in i det sista för Mindaros sökt dölja storleken av den athenska flottan, genom att hålla halva flottan dold bakom en närbelägen ö.

SKISS ÖVER ATHENARNAS SJÖTÅG MOT KYZIKOS
APRIL 4-10 f. Kr.

Den athenska flottan om 86 trierer under Alkibiades' befäl avgick från Parium vid mörkrets inbrott. Anlände till Prokonnesos (Klazati Bay) följande morgon i dagningen. Kvarlåg på ankarplatsen hela dagen och påföljande natt. Då det dagades, lättade flottan ankar samt fortsatte under dålig sikt och täta regnbyar till den lilla ön (nv. Towshan Ada söder om halvön Artaki) i närheten av Kyzikos. Alkibiades lät halva sin flotta hålla sig dold bakom Towshan Ada, medan han med den andra hälften i stridsformering satte kurs mot den spartanska flottan, som just hade kommit i sikte, då luften klarnat vid middagstiden. Den spartanska flottan om 70 skepp under Mindaros' befäl beredde sig till batalj med den till synes underlägsna athenska styrkan. Innan det kom till sammandrabbning, ryckte den dolda delen av athenska flottan fram. Mindaros avbröt sin framryckning och retirerade mot närmaste strand, ty reträtten till Kyzikos' befästa hamn var redan avskuren. Alkibiades hade vunnit sitt mål, nämligen att tvinga Mindaros till batalj under så ofördelaktiga villkor som möjligt för den spartanska flottan.

dess, vardera om 33 trierer och under befäl av Thrasybylos och Theramenes, fingo order att gå till frontalt anfall mot den peloponnesiska flottan. Över den tredje eskadern, de återstående 20 triererna, tog Alkibiades själv befälet samt intog en position akter om den egna linjen. Då Thrasybylos och Theramenes hade gått till attack och hela fronten av Mindaros' flotta var engagerad, gjorde Alkibiades en 90° direktionsförändring med sina

20 trierer. Under snabbrodd ilade hans skepp förbi egen och fiendens flygel och rände upp på stranden. Med sina där landade trupper angrep han Mindaros' högra flank, som härigenom började »rullas upp». Den spartanske navarken insåg genast det farliga i läget och försökte att bilda en ny front genom att från sina redan hårt pressade skeppsbesättningar bryta ut en styrka för att möta angreppet i land. Mindaros stupade under sitt försök att hejda de på stranden framträngande athenarna. Då spartanerna sålunda angrepos både i fronten, flanken och ryggen bröts allt motstånd ned. En stor del av de på skeppen kämpande peloponnesierna räddade sig i land. Hela Mindaros' flotta erövrades utom några syrakusanska skepp, som antändes av besättningarna innan dessa drogos med i flykten. Även vid detta tillfälle hade den allestädes närvarande Farnabazos med sitt folk ilat till Mindaros' undsättning men för sent. Sedan navarken stupat, drogos Farnabazos och hans trupper med i den allmänna flykten.

Athenarnas seger var fullständig. I ett slag hade hela den peloponnesiska flottan eliminerats. Segern hade vunnits tack vare Alkibiades' kloka dispositioner och överlägsna ledning och den lojala samverkan mellan befäl och manskap. Lärdomarna från Kynossema och Abydos hade väl utnyttjats genom landsättningen av trupper. Alkibiades' tillämpning av en variant av omfattningsmanövern (periplous) på stranden avgjorde snabbt utgången. Genom klokt utnyttjande av sin obetydliga numeriska överlägsenhet i trierer hade Alkibiades kunnat insätta ett 20-tal skepp och 4 000 man i ett flankangrepp till lands, då fiendens hela front var så hårt ansatt, att varje försvagning av denna för att möta det nya angreppet måste få katastrofala följder. Den segrande athenska flottan behärskade nu farvatten från Svarta havet till Peloponnesos' kuster. Dagen efter den amfibiska bataljen ockuperade Alkibiades Kyzikos, som utrymmts av sin persiska besättning. En rundligt tilltagen krigskontribution fick staden erlægga till athenarna, men för övrigt undslapp Kyzikos repressalier.

Senare intogs Perinthos, men den i närheten belägna staden Selymbria, som även den intogs, köpte sig fri från ockupation och plundring. I Bosporen lät Alkibiades befästa Chrysopolis på den asiatiska sidan. Theramenes kvarlämnades där med 30 skepp för att blockera Bysans och Chalcedon samt upptaga 10 % tull av sjöfarten genom sundet.

För tillfället saknade Alkibiades tillräckligt med trupper för en regelrätt belägring av de båda städerna. Efter att ha organiserat försvaret av Bosporen och Propontis återvände han med huvudflottan till Sestos.

Slaget vid Kyzikos utkämpades i april 410. Spartas sjömilitära kollaps

fick återverkningar i Athen och Sparta såväl som i Susa och Syrakusa. I Athen var självfallet glädjen stor. »Demos» återtog makten, och de moderata (de 5 000) avgingo. För Athens fortsatta krigsansträngningar kom regeringsskiftet vid denna tid knappast lämpligt. Under de moderatas i stort sett målmedvetna och kraftfulla styrelse hade demagogerna måst hålla sig lugna. Nu började dessa ånyo vädra morgonluft till men för en klok yttre och inre styrelse.

I Sparta var bestörtningen stor, om man får tro den »lakoniska» rapport, som efter nederlaget sändes av Mindaros' underbefälhavare: »Skeppen förlorade, Mindaros död, manskapet svälter, vet icke vad som är att göra.» I Syrakusa, där en statsvälvning fört aristokraterna till makten, var man föga angelägen att längre fortsätta det kostsamma kriget i fjärran farvatten, i synnerhet som man när som helst väntade en konflikt med Kartago. Till att börja med avskedade man Hermokrates, som hade varit själen i Syrakusas försvar mot athenarna på Sicilien. Även andra officerare i den nu obefintliga syrakusanska eskadern avskedades och ersattes.

I storkonungens huvudstad var man efter Kyzikosslaget tveksam. Mindre Asiens provinser hade fått vidkännas en oerhörd krigsbörda och utplundrades av både athenska och spartanska legotrupper. Den ende, som inte tycktes förlora modet, var den outtröttlige Farnabazos. Denne bisträckte de utblottade och modfälda överlevande från Kyzikos med både pengar och kläder och uppmuntrade dem att bygga nya skepp, ty det fanns gott om virke i hans satrapi.

Fredsambud. Den stora frågan för Sparta och dess allierade var, om man skulle fortsätta kriget trots förlusten av flottan, eller om man skulle erbjuda Athen fred. Krigströttheten var nog allmän i båda lägren. Trots det återvunna sjöherraväldet sågo nog många i Athen dystert på framtiden och ett fortsatt krig mot en mäktig kombination av fiender.

I Sparta och bland dess allierade hade förlusten av den med så mycken möda uppbyggda flottan kommit som ett hårt slag. Sedan 413 hade de allierade förlorat mer än 150 krigsskepp och många tusen roddare och sjömän. Den gamla traditionen att athenarna voro oövervinnliga till sjöss fick förnyad aktualitet. Att besegra Athen utan flotta ansåg man sedan länge vara omöjligt. Direkt förbund med den persiske storkonungen var den enda möjligheten, pakten med Tissafernes och Farnabazos var ej tillräcklig att krossa Athen. I sista hand voro ju satraperna beroende av direktiv från Susa då det gällde subsidier. Att åter bygga en flotta var ej ett så enkelt problem som Farnabazos låtit påskina. En känsla av olust väck-

tes väl också hos de mera anständiga och klarseende av förbundsmedlemmarna inför utsikten att komma i beroendeställning till barbarerna, när man sökte krossa sina egna stamfränder.

Sparta fick uppdraget att framföra fredsförslag försommaren 410. Man sände en viss Endios, som var vän till Alkibiades. Men fredsvillkoren som Endios frambar till Athen voro sådana att ingen stat med bibehållen värdighet skulle kunna antaga dem. Förslaget gick i stort sett ut på att Athen skulle uppgiva hela sitt imperium, bl. a. den stora ön Euboia vid Attikas kust, vidare Andros, Rhodos, Chios, Thasos, städerna Miletos, Abdera, Perinthos, Selymbria, Kyzikos, Bysans m. fl. Bergfästningen Dekelea i Attika skulle Athen visserligen återfå i utbyte mot Pylos vid Messeniens kust. Men Athen skulle med ett par undantag avstå från alla kuststäderna i Mindre Asien från Pamfyliden på sydkusten till Svarta havet. Av Athens imperium skulle sålunda endast återstå Samos och Lesbos samt de tre öarna Samothrake, Imbros och Lemnos, vilka tre sistnämnda av ålder tillhört Athen. Av okänd anledning kallade Sparta sitt fredsanbud för »status-quo-förslag». Det synes ha undgått eforerna att då fredsanbudet framfördes Alkibiades' segertåg som bäst pågick i Propontis, Bosporen och Egeiska havet. Chios var ju redan till större delen besatt av athenarna, likaså var Thasos intaget jämte Kyzikos och Lampsakos. Dessutom innehade Athen flera städer på Mindre Asiens kuster; även på Euboia höllo athenarna åtminstone en hamnstad på öns nordkust (Histiaia). Som man kunde vänta har efterklosheten klandrat Athens beslut att hellre fortsätta kriget än att gå med på Spartas fredsvillkor. Den stora koalitionen mot Athen skulle, menar man, ha upplösts omedelbart efter ett fredsbeslut och skulle efter en tid ha givit Athen tillfälle att återvinna sitt imperium utan att behöva kämpa mot en sådan maktkombination som existerade 410. De »befriade» tributstäderna och öarna skulle, även om fred slutits 410, snart ha funnit att de endast bytt herrar och att bytet hade försämrat deras tillvaro. Även en mera fredsälskande och konciliant regering än Athens »Demos» måste ha avslagit Spartas fredsvillkor, som skulle ha hindrat Athen att komma tillrätta med sina upproriska städer, just då staten återupprättat ett fullständigt sjöherravälde och tack vare detta ånyo var så gott som självförsörjande.

Under sommaren (410) fullbordade en avdelning av den athenska flottan återerövringen av ön Thasos; för övrigt förekommo inga större operationer av amfibisk art. Med undantag av några spridda mindre eskadrar i Miletos och andra välbefästa hamnar i Mindre Asien och på Peloponnesos'

kuster fanns ju ej längre någon verklig sjömak, varmed de allierade kunde hota det athenska sjöherraväldet. Före vinterns inbrott drogs större delen av athenska flottan bort från Hellesponten. Endast nio trierer kvarlämnades där. De tidigare omnämnda trettio skeppen under Theramenes i Bosporon voro fortfarande från sjösidan sysselsatta med blockaden av Bysans och Chalkedon. Som bas hade Theramenes det tidigare nämnda Chrysopolis, en stad på asiatiska sidan ett par kilometer norr om Chalkedon. Liksom föregående vinter hade Alkibiades delat upp huvudflottan i mindre eskadrar på skilda baser i Egeiska havet.

Under vintern företog Sparta en lika djärv som lyckad expedition till Bosporon för att undsätta de blockerade städerna Bysans och Chalkedon. 15 skepp med ett stort antal trupper ombord lyckades forcera Hellesponten. Utan strid gick detta icke, men med förlust av tre skepp förmådde de övriga slå sig igenom, uppnå Bysans och landsätta sina trupper utan att hindras av Theramenes.⁶ Denna förstärkning till de blockerade städerna försvårade avsevärt athenarnas operationer i dessa farvatten och fördröjde städernas erövring.

Strider kring Efesos 409. I Pireus utrustades under våren 409 en flotta om 50 trierer med ett betydande antal trupper ombord. Expeditionen stod under befäl av den beprövade Thrasyllon och målet för sjötåget var Jonien och Efesos. Som ett led i återupprättandet av sitt imperium ville Athen betvinga denna viktiga stad, som var ockuperad av perserna. Thrasyllon landsteg vid Pygea söder om Efesos. Fastän han där hade en del framgångar i det att han besegrade milesierna och intog Kolofon (norr om Efesos), misslyckades han likväl med sin huvuduppgift, nämligen att komma i besittning av Efesos. Vid ryktet om athenarnas landstigning hade Tissafernes mobiliserat sina trupper och ilat till stadens undsättning. Han fick nu annat att tänka på än att genom intriger och ränker hetsa grekerna att förgöra varandra. Satrapen var bragt på defensiven. Det gällde för honom att försvara sina egna provinser och framför allt Efesos. Det är väl tvivelaktigt om han lyckats förhindra stadens fall därest han ej fått hjälp av 4 000 sicilier, återstoden av den syrakusanska kontingent, som förlorat sina skepp i nederlaget vid Kyzikos. Genom Farnabazos' energiska medverkan hade syrakusanerna under det gångna året ersatt sina upp-

⁶ Då athenarna hade nio skepp i Hellesponten och trettio i närheten av Bysans, synes det underligt att överhuvud taget något skepp av den spartanska undsättningsexpeditionen lyckades slå sig igenom.

brända skepp, och den nybyggda eskadern försvarade nu Efesos från sjösidan. Av denna eskader och Tissafernes' samlade härsmakt blevo athenarna tillbakaslagna vid sitt angrepp mot staden.

Thrasyllös återinskeppade sina trupper och satte kurs mot Hellesponten. Vid Methymna på nordkusten av Lesbos ankrade han ett par dagar senare upp för natten. Då det dagades påföljande morgon, upptäcktes en eskader om 25 skepp ute till havs och styrande en nordlig kurs. Vid närmare rekognoscering befanns eskadern bestå av de nybyggda syrakusanska skeppen, som så avgörande hade deltagit i försvaret av Efesos. Thrasyllös gick genast till attack. Med förlust av fyra skepp och deras besättningar jagades de återstående av den syrakusanska eskadern tillbaka till Efesos, under tiden hårt pressade av athenarna. Athenarnas numerära överlägsenhet vid detta tillfälle var ej förkrossande, ty genom detacheringar och förluster vid Efesos hade Thrasyllös' ursprungliga flotta om 50 skepp betydligt förminskats. Då den flyende syrakusanska eskadern, illa tilltygad, återvände till Efesos, väntade där en order från Syrakusa att den omedelbart skulle avgå till hemstaden. Detta var en ytterligare motgång för Sparta och peloponnesierna, som hade planerat att (i likhet med skeppsbygget 413) återuppbygga sin flotta med den sicilianska eskadern som kärna. Men Syrakusa hade nu bestämt sig för att definitivt draga sina land- och sjöstyrkor ur det Joniska kriget, i vilket man endast skördat misräkningar och förluster. Större och viktigare uppgifter väntade på Sicilien, där Kartago, en vida farligare motståndare än Athen, nu förberedde krig mot Syrakusa.

Striderna vid Hellesponten och Bosporen. Sedan Thrasyllös hade jagat syrakusanerna tillbaka till Efesos, fortsatte han till Hellesponten och förenade sig med Alkibiades. Denne hade under den tidigare delen av sommaren (409) varit relativt överksam, därtill tvingad av svårigheterna att underhålla sin här och flotta. Vid Thrasyllös' ankomst hade emellertid Alkibiades fullbordat sina rustningar. Han kände sig nu stark nog att med sin egen och sin kollegas amfibiska krigsmakt göra en raid långt in i Farnabazos' provinser i Mindre Asien för att genom brandskattning och utpressning skaffa pengar och byte för legotrupper och roddare. Lampsakos hade Alkibiades låtit befästa från sjö- och landsidan. Ett försök att överrumpla det väl befästa Abydos misslyckades, men då Farnabazos vid underrättelsen om anfallet mot staden skyndade dit med sina trupper blev han i grund slagen av Alkibiades' och Thrasyllös' landsatta styrkor. Ytterligare plundringståg in i satrapens länder under vintern 409—408 till-

förde athenarna välbehövliga penningmedel för hären och flottan i farvatten kring Hellesponten.

På grund av brist på pengar hade Alkibiades icke kunnat fullfölja den föregående år påbörjade belägringen av städerna vid Bosporen. För obehindrad handel på Svarta havet var det för Athen av största vikt, att både Bysans och Chalkedon befunno sig i athenarnas händer. Visserligen tryggade Theramenes' eskader sedan föregående år sjöfarten genom sundet, men för Athen var det ett stort och kostsamt företag att hålla 30 trierer och 7 000 man i detta avlägsna farvatten enbart för vakttjänst. Styrkan var för liten för offensiva företag och effektiv blockad av de båda städerna, i synnerhet sedan Sparta under föregående vinter lyckats kasta in förstärkningar i Bysans. Alkibiades beredde sig nu, under vintern 409—408, på att under nästföljande vår sätta sig i besittning av de båda viktiga städerna.

På våren 408 hade Alkibiades sammandragit en betydande härsmakt och flotta i Hellesponten. Sedan han tryggt försvaret av Hellesponten, avseglade han efter kompletterande rustningar med denna amfibiska expedition till Propontis. Målet var att slutgiltigt betvinga Bysans och Chalkedon, de båda välbefästa städerna på var sin sida av Bosporens södra utlopp. Uppgiften var nu svårare än för ett par år sedan. Sparta hade ju under mellantiden lyckats kasta in förstärkningar i Bysans och förmodligen även i Chalkedon. De spartanska harmosterna (kommendanterna) i de båda städerna hade starka besättningstrupper, bestående av legosoldater från Peloponnesos, men bland invånarna saknade athenarna icke sympatisörer.

I Chalkedon hade stadens befolkning vid ryktet om athenarnas ankomst till Propontis undanfört alla i staden befintliga transportabla dyrbarheter till sina vänskapligt sinnade grannar, bithynierna. Man hyste nämligen föga hopp om att staden någon längre tid skulle kunna motstå athenarnas angrepp. Underrättad om chalkedoniernas tilltag hade emellertid Alkibiades i spetsen för sitt rytteri och en styrka hoplitter landat på Bithyniens kust medan flottan och transportskeppen fortsatte till det närbelägna Bosporen. Genom hot om krigsförklaring förmådde Alkibiades bithynierna att till honom utlämna de dyrbarheter, som chalkedonierna anförtrott sina grannar. Efter välförrättat värv förenade han sig med huvudstyrkan, som under tiden anlant till Chrysopolis, athenarnas högkvarter på den asiatiska sidan av sundet.

En regelrätt belägring av Chalkedon tog nu sin början. Staden inne-

slöts med kontravallationslinjer (pallisader) från Bosporos till Propontis. Från sjösidan blockerades hamnen effektivt av flottan. Även ett annat stockverk anlades till skydd för belägringstrupperna. Under tiden hade emellertid Farnabazos, som aldrig var långt borta då spartanerna voro i trångmål, samlat trupper och ryckt fram för att undsätta garnisonen. Hippokrates, den spartanske harmosten, gjorde ett utfall samtidigt som Farnabazos' trupper sökte bryta sig igenom athenarnas stockverk från landsidan. Båda anfallen blevo med stora förluster för angriparna tillbakasläppta av athenarna. Hippokrates stupade och hans trupper flydde tillbaka in i staden. Farnabazos drog sig tillbaka till Herakleia efter sitt misslyckade undsättningsförsök.

Chalkedon dagtingar och Bysans återerövrar av athenarna. Efter segern överlämnade Alkibiades befälet till Thrasylllos. Det blev nämligen nödvändigt för överbefälhavaren att återvända till Selymbria och Hellesponten för att indriva kontributioner och värva ytterligare trupper från Trakien och Chersonesos. Efter kort tid återvände han över land på den europeiska sidan, där han med sina nyvärvade trupper inneslöt Bysans. Båda de viktiga städerna belägrades sålunda från land- och sjösidorna. Under Alkibiades' frånvaro hade Farnabazos öppnat underhandlingar med athenarna utanför Chalkedon. Ett stillestånd föreslogs för den asiatiska sidan av sundet. Villkoren därför dikterades av Thrasylllos: Chalkedon skulle betala resterande tribut för de gångna åren, den spartanska garnisonen skulle utrymma staden och slutligen skulle Farnabazos erlægga 20 talenter och giva lejd åt en athensk fredskommission, som skulle avgå till Susa. Efter någon tid godkände både Alkibiades och Farnabazos stilleståndsvillkoren. Chalkedon undgick sålunda att stormas. Belägringen upphävdes sedan den spartanska garnisonen avtågat och staden blev tributstad till Athen liksom före revolten. Belägringen av det vida starkare befästa Bysans fortsatte med kraft.

Klearchos, den spartanske harmosten, senare välbekant i Kyros' härfärd (Xenofons *Anabasis*), avslog ett stormangrepp. I staden uppträdde han emellertid utmanande mot invånarna och beslagtogs livsförnödenheterna för sin garnison, så att svält och nöd började härja bland befolkningen. Som kommandant i en belägrad stad begick han också ett vida farligare fel: han överlämnade befälet till en underordnad medan han tog sig ut ur staden för att sammanträffa med Farnabazos på den asiatiska sidan och förmå denne att betala ut inestående sold åt den pockande soldatesken i Bysans. Att en kommandant kvarstannar på sin post i en belägrad fäst-

ning har i alla tider ansetts självklart; tidigare hade man nog i Sparta gjort processen kort med en kommandant som — om också tillfälligt och i en aldrig så lovvärd avsikt — övergivit sin post. I peloponnesiska krigets slutskede tillämpades ej de stränga lagarna så rigoröst. Politiska hänsyn och paktens med Farnabazos spelade väl in i förevarande fall.

Klearchos straffades emellertid med landsförvisning. Under hans frånvaro hade nämligen planer mognat hos en grupp av invånarna att överlämna staden till Alkibiades. Hemligt avtal träffades att man en viss natt skulle öppna stadsporten till den huvudgata, som ledde till det s. k. Trakiska torget, stadens centrum. Dessförinnan skulle under dagen de atheniska trupperna inskeppas på flottan och segla ut i Propontis för att efter mörkrets inbrott återvända. Allt gick programenligt. Medan den athenska flottan anföll hamnen stormade Alkibiades' hoplitter, vägleda av sina vänner i Bysans, in genom den öppna stadsporten och besatte stadens centrala delar. Garnisonen måste dagtinga utan villkor.

Då Bysans intagits, hade Alkibiades med ringa förluster nått målet för sin expedition till Bosporen. Chalkedon var ju även under kontroll och därmed Bosporens båda stränder. Även stilleståndet med Farnabazos beredde athenarna vissa fördelar i dessa områden. Med obesträtt sjöherrevälde i Hellesponten och vid Bosporens stränder och en stor del av tributstäderna återvunna var man nu i Athen vid gott hopp om utsikterna för framtiden. Persien var dock det stora problemet. Man fäste stora förhoppningar vid den beskickning, som avgått till Susa. Även om man bleve nödsakad att uppgiva Miletos och Efesos till Dareios, skulle, menade man, det vara lätt nog att komma tillrätta med Sparta och peloponnesierna. Dessas krigsansträngningar skulle förlamas när den persiska guldströmmen sinade. Syrakusa och de grekiska kolonierna i Syditalien hade redan praktiskt taget utgått ur kriget mot Athen. Euboia, Rhodos och Chios skulle ej kunna hålla sig länge mot den athenska sjömakten, förutsatt att fred kunde vinnas med Persien.

Alkibiades' ledarställning. Det led mot slutet av året 408. Alkibiades kvarstannade ännu någon tid med här och flotta i farvattnen kring Bosporens stränder. Sedan han ordnat förhållandena där bl. a. genom att inlägga starka garnisoner i Bysans och Selymbria (i Propontis på trakiska kusten), avseglade han med huvudflottan till Samos. Mindre eskadrar kvarlämnades i Hellesponten, Propontis och Bosporen.

Redan efter segern vid Kyzikos hade Alkibiades kunnat återvända till sin fädernestad. Visserligen hade han där många fiender, men han sak-

nade heller ej inflytelserika vänner. Det ombytliga athenska folket var uppfyllt av beundran för den man, som räddat staten från inbördeskrigets fasor och genom sina segrar till lands och vatten återgivit Athen sjöherraväldet. »Demos» glömde eller ignorerade inför stundens framgångar att Alkibiades för icke så länge sedan hade burit avog sköld mot sin hemstad och nära nog bragt den till undergång; folket skämdes väl även för den orättfärdiga dödsdom, som på sin tid — utan minsta skymt av bevis — utfärdats mot Alkibiades för religionsbrott.

Alkibiades i Athen. Sparta återuppbygger sin flotta. Sommaren 410, innan Alkibiades krönt segern vid Kyzikos genom återerövringen av fästningarna vid Bosporon samt i dessa farvatten återupprättat och befäst Athens forna herravälde, hade han icke velat eller vågat taga risken att möta den athenska folkförsamlingen. Företaget hade dragit ut på tiden. Men genom Bysans' erövring och Chalkedons underkastelse hade Alkibiades' rykte stigit högt i Athen. Han beslöt att återvända till hemstaden på våren 407. Dessförinnan företog han ett kortare sjötåg till Keramiska viken i Karien. Expeditionen var i själva verket ett plundringståg djupt in i den persiska provinsen. Företaget inbragte 100 talenter, som Alkibiades ämnade som försoningsskänk till sin fädernestad. Till sjöss påträffades inga fiender. Södra delen av Egeiska havet hade Alkibiades sopat ren från fientliga skepp, medan Thrasybylos gjort detsamma i norr. Efter expeditionen till Karien hade Alkibiades återvänt till Samos. Där blev det ett kortare uppehåll medan hemresan förbereddes. Denna gick likväl ej direkt till Pireus; först anlöptes ön Andros, sedan gjordes en avstickare till Gytheion i Lakoniska viken. På ön Andros pågingo intriger för anslutning till Sparta. Då Alkibiades med sin 30 trierer starka eskader landsteg på ön, hejdades åtminstone för tillfället oligarkernas stämplingar. I Lakoniska viken skulle enligt ryktet pågå ett bygge av trettio peloponnesiska krigsskepp. Då Alkibiades, vilken var väl bekant med dessa farvatten, anlände dit från Andros, fann han att ryktet om skeppsbygget var ogrundat. Kursen ställdes nu äntligen till Pireus. I maj eller början av juni (Thargelion) inlöpte Alkibiades' eskader i Pireus. Hans ankomst var väntad och förberedd. Kort förut hade Thrasyillos med en del av huvudflottan från Samos kommit hem. Thrasybylos med 30 trierer var ännu på sjötåg vid Trakiens kust, där han med sin segrande eskader hade underlagt sig kuststäderna, främst det viktiga Abdera och den närbelägna ön Thasos.

Då Alkibiades slutligen ankrade i en av krigshamnarna med sina rikt smyckade trierer, blev det ett triumftåg både till lands och vatten. Både

Alkibiades och Thrasylos hade medfört stora mängder av krigsbyte. Erövrade skepp och vapen och icke mindre än 200 galjonsbilder av fientliga skepp vittnade om den athenska flottans styrka trots katastrofen på Sicilien. Sist men icke minst märktes de hundra talenterna, som Alkibiades överlämnade till Athens magra statskassa. Allt detta vittnade ju om att sjöherraväldet återupprättats och kom athenarna att i Alkibiades se den oöverbärliga, för vilken intet var omöjligt.

Hur Alkibiades i sitt försvarstal inför folkförsamlingen i Athen sökte rättfärdiga sitt tidigare förräderi mot fädernestaden är obekant. Att talet var glänsande till formen kan man förmoda, och att de lätttrorda athenarna frikände honom vet man genom alla de bevis på återvunnen folkgunst, som han fick röna. Redan före sin ankomst hade han valts till strateg jämte Konon och Thrasybylos (även den senare var som nämnts frånvarande). Senare under sin vistelse i Athen utnämndes han till högste befälhavare till lands och sjöss, en utnämning utan motstycke sedan Perikles' dagar. Alkibiades' uppehåll i Athen varade 3 à 4 månader. Under denna tid sökte han med alla medel förlika partierna och göra slut på den inbördes maktkampen för att staten med kraft och enighet skulle kunna möta de hotande farorna utifrån; Alkibiades hyste inga illusioner om vad följden skulle bli, därest ej Athen med samlad kraft kunde möta sina många yttre fiender, särskilt om fredsunderhandlingarna med perserkonungen misslyckades.

Nya och impopulära lagförslag genomdrevs, allt för att höja krigspotentialen. Detta förskaffade Alkibiades ytterligare många hemliga fiender i staden. Dessa sökte och lyckades delvis hos folket misstänkliggöra hans avsikter. Att hans ärelystnad och maktbegär voro stora visste man, men att han umgicks med planer på att ändra styrelseformen och att göra sig till tyrann har man inga belägg för. Hade Alkibiades så velat hade han lätt nog efter sin hemkomst kunnat med folkets välsignelse göra sig enväldig. De bittra åren under landsflykten hade väl något dämpat hans tidigare övermod och gjort honom försiktigare. Det gällde nu för honom i första hand att rättfärdiga de förhoppningar, som folket hade ställt på honom då man valde honom till högste befälhavare för krigsmakten.

Alla hans lysande egenskaper som strateg, organisator, statsman och diplomat voro nu mer än någonsin behövliga inför den storm av yttre och inre faror, som var under uppsegling. Med en diktators maktbefogenheter hade Alkibiades utsikter att lyckas, men då hans befattning som krigsmaktens högste chef när som helst kunde frångävas honom av det suveräna

folket, voro hans utsikter att rädda imperiet ytterst vanskliga. Minsta motgång kunde bli hans fall.

Spartanen Lysander och perserfursten Kyros debutera. Medan allt var jubel och solsken i Athen, hade horisonten i öster olycksbådande mörknat. Den athenska fredskommission, som avsänts till Susa, kom aldrig fram. Genom olika förevändningar hade den uppehållits på vägen. Däremot anlände en beskickning från Sparta till Dareios. Spartanerna framlade inför storkonungen bevis för Tissafernes' dubbelspel i Jonien. Resultatet av detta avslöjande blev, att Dareios beslöt att med alla sitt rikets resurser i förening med Sparta fullfölja kriget mot Athen. Genom att han utnämnde sin son Kyros till karanos (generalguvernör) för hela Mindre Asien samtidigt som Sparta i Lysander fick en lika skicklig navark som framstående diplomat, erhöilo de förbundna en enhetlig och målmedveten krigsledning. Med de rikliga penningmedel, som nu frikostigt ställdes till Lysanders förfogande, kunde denne snabbt utöka det redan tidigare påbörjade flottbygget.

Redan på sensommaren 407 hade Lysander 70 skepp i sjön. Sedan han värvat roddare i Rhodos, Kos och Miletos anlände han till Efesos, som han hade valt till bas. Hyran ökades till fyra oboler pr man och dag och den nye navarken hade då inga svårigheter att konkurrera med athenarna, som dittills endast hade betalt tre oboler ($\frac{1}{2}$ drachma) pr man och dag till sina roddare. Spartas nya flotta övades metodiskt och intensivt för sina kommande uppgifter. Man förvånar sig över att ledningen för den athenska flottan på Samos under Alkibiades' uppehåll i Athen visade sådan brist på initiativ. Lysanders verksamhet torde väl ej ha varit någon hemlighet på Samos. Genom utsträckt spaningsverksamhet och aktivitet till sjöss borde den athenska sjöstyrkan vid Samos ha fått chans att till sjöss angripa och förstöra Lysanders spirande sjömakt under dess färder mellan Rhodos, Kos och Efesos.

Det stora kriget mellan Athen och Sparta hade nu ingått i sitt slutskede. När de två nya förgrundsgestalterna — spartanen Lysander och perserfursten Kyros — framträtt blev det uppenbart att Athens läge var allvarligt och kritiskt. I oktober 407 avseglade Alkibiades med flottan från Athen, hemstaden som han aldrig skulle återse. Man hade givit honom 100 trierer, 1 500 hopliter och 150 ryttare, men hade vägrat förse honom med tillräckliga penningmedel att avlöna och underhålla denna här och flotta. Demagogen Kleofon, »lyrmakarn», ansåg det viktigare att betala två obo-

ler om dagen till de många dagdrivare i Athen, som tjänstgjorde som jurymän vid »folksdomstolarna».

Icke desto mindre ställdes de högsta förväntningar på Alkibiades. Chios' och Joniens snabba underkuvande var det minsta man räknade med. Närmaste målet för Alkibiades' expedition var Andros. Sedan han på våren landstigit på ön, lyckades oligarkerna i sitt uppsåt att förmå befolkningen att övergå till Sparta. Man hade även ditkallat krigsfolk från Peloponnesos under spartansk ledning. Alkibiades landade med sina trupper vid Garion, en hamn belägen ett stycke nordväst om öns huvudstad. De upproriska och spartanerna ryckte ut mot athenarnas landsatta styrka, men blevo slagna och jagade tillbaka till huvudstaden. Alkibiades måste emellertid avbryta belägringen av denna, ty allvarliga underrättelser från Jonien förmådde honom att skyndsamt avsegla dit via Samos.

LITTERATUR

Vid ett försök att i stora drag ge en någorlunda klar bild av de marina operationerna under det peloponnesiska krigets slutskede, det s. k. joniska kriget, har man ej så många antika källor att välja på. Främst i raden stå Thukydides och Xenofon. Den förres verk slutar på hösten 411, då Xenofon tar vid.

Thukydides' verk — så långt det sträcker sig — är vår förnämsta källa till det peloponnesiska kriget 431—404 f. Kr. Hans odödliga mästerverk står i särklass. Liksom Thukydides var Xenofon samtida med de händelser, som han beskrev i sin Hellenika. Båda voro sjömilitära fackmän, särskilt Thukydides. Man får därför tillmäta både Thukydides' och Xenofons skildringar av de amfibiska operationerna i det joniska kriget en hög grad av vederhäftighet.

Bland övriga av antikens författare och krigshistoriker ha anlitats Diodoros' och Plutarkos' arbeten. Den långa tidsrymd, som ligger mellan dessa författares levnad och de händelser, som de skildra, manar dock självfallet till försiktighet, då det gäller att använda deras uppgifter.

Av moderna författares verk i ämnet ha huvudsakligen följande använts:

Adock, F. E., & Ferguson, W. S., *Cambridge Ancient History*, vol. V, Cambridge 1953.

Bury, L. B., *History of Greece*, London 1900.

Curtius, E., *Griechische Geschichte*, Berlin 1861.

Dumrath, O. H., *Hellas*, Stockholm 1903.

Grundy, G. B., *Thucydides and the History of his Age*, I—II, London 1911—1948.

Havell, H. L., *Stories from Xenophon*, London 1911.

Henderson, B. W., *The Great War between Athens and Sparta*, London 1911.

Kromayer, J. & Veith, G., *Heerwesen und Kriegführung der Griechen und Römer*, München 1928.

Mahan, A. T., *Naval Strategy*, London 1911.

Nicias and the Sicilian Expedition, red. A. L. Church, London 1899.

Henrik Sjöfararen¹

Av docent Fredrik Koch

Konungariket Portugal hade sannerligen sina födslovåndor att genomgå. Landets frihetskamp kom att sträcka sig genom tre sekler: först en hård kamp mot de arabiska muselmanerna, sedan häftiga strider mot Castilien och slutligen ett bittert inbördeskrig mot rebeller och anarki.

Den första frigörelsen kom genom Affonso Henrikez, som efter erövringen av Lissabon år 1147 blev Portugals förste kung. Affonso III lade provinsen Algarve, den sydligaste delen av Portugal, under sina krona. Digerdöden svepte över Europa, ej heller Portugal skulle undkomma gisselslagen. 1348 drev farsoten ungefär 50 % av befolkningen i graven. Men Portugal hämtade sig på nytt, nya barnkullar föddes, nya vinskördar bärgades. Året 1383 såg Johan av huset Aviz krönas till konung över Portugal, hans seger i slaget vid Aljubarrota 1385 fullbordade landets frigörelse från Castilien.

Kung Johan den store var förenad i ett sällsynt lyckligt äktenskap med den engelska prinsessan Philippa. Detta äktenskap blev av oerhörd betydelse för Portugals närmaste utveckling. Det medförde en oskriven allians med Henrik IV:s England, både politiskt och kommersiellt. I detta äktenskap föddes i rask följd fem prinsar — kusiner till Henrik V, segraren vid Azincourt. De var alla ovanligt rikt begåvade, stora personligheter, väl värda att nämnas i världshistoriska sammanhang:

- 1) Edvard, ofta kallad den värtalige, som skulle efterträda sin fader på Portugals tron, som alltid skulle osjälviskt understödja sin mera namnkunnige broder,
- 2) Pedro, den resande prinsen, en dåtida kunglig globe-trotter, som hastade från hov till hov, en kondottiär med många sympatiska drag,
- 3) Henrik, med tillnamnet Sjöfararen, som skall bli huvudpersonen i min framställning,

¹ Föredrag vid Sjöhistoriska samfundets klubbafon den 25 november 1957.

- 4) Johan Härföraren, och
- 5) Ferdinand Helgonet, som skulle få ett olyckligt öde som gisslan hos saracenerna.

Prins Henrik föddes i mars 1394. Låt vara att Portugal vid det laget var konsoliderat som nationell enhet och frigjort från morernas välde, dessa utgjorde dock alltså ett latent hot från sina positioner i Nordafrika. Det var korstågstid och det var sed att varje ung ädling skulle förtjäna sina riddarsporrar. Man valde för prinsens del mellan att anordna ett rikt påkostat tornerspel i Lissabon och ett begränsat, korstågsbetonat företag mot saracenerna. Man fann dem ungefär lika dyrbara, men tyckte att det senare alternativet nog kunde bli lönsammare och följaktligen bestämde man sig för en amfibieoperation mot Ceuta på Nordafrikanska kusten sommaren 1415. Kung Johan själv, Henrik och hans båda äldre bröder skulle delta. Av drottningen hade de fått var sitt välsignat svärd att föra i strid mot kristendomens fiender för att vinna riddarvärdigheten. Drottningen skulle dock inte få uppleva sina söners mandomsprov; hon avled en vecka före avseglingen.

Angöringen av Ceuta var i sanning ingen barnlek med tanke på de svåra strömförhållandena, men den 16 augusti i gryningen började landstigningen med prins Henrik som en av de första som satte foten på den kontinent han sedan skulle ägna sitt liv åt att försöka kringsegla. Han ledde personligen stormningen och i Ceutas moské fick han mottaga riddarvärdigheten. Han hade visat både personligt mod och dödsförakt värdigt en korsfarande riddare, men också organisationsförmåga och klart förstånd. Medan den portugisiska korsfararhären av hjärtans lust ägnade sig åt plundring i den rika staden sysslade prins Henrik med helt andra ting. Medan en broder kapade åt sig över 600 marmor- och alabasterpelare från guvernörspalatset, åhörde prins Henrik berättelser om det inre av Afrika, lyssnade uppmärksamt till beresta morers redogörelser för karavanvägarna genom öknen till Guldkusten, hörde talas om Gambia, om färder till Timbuktu, om de höga palmerna vid Senegalflodens mynning. Även hans vän Diego Gomez lyssnade spánt. Från Ceuta tog prins Henrik som byte med sig hem idén att nå fram till Guldkusten över havet, ja att segla sjövägen till det rika Indien.

I september lämnade han Ceuta. Med klar blick för det sjöstrategiska yrkade han på en erövring av Gibraltar, men fick icke se sina planer genomförda. Tre år senare återvände prinsen till Ceuta där den kvarlämnade

garnisonen råkat i trångmål sedan araberna samlat en högst anseelig flotta och en mycket stor härsmakt. Här visade han verkliga fältherretalanger och den hotande situationen kunde lyckligen bemästras.

På ett förbluffande tidigt stadium i sin utveckling hade prins Henrik funnit sin livsuppgift och skaffat sig ett dominerande livsintresse, ytterligt originellt för en dåtida kunglig person: sjövägen till Indien! — Han hade flera motiv för sin strävan. Det kanske starkaste var ett djupt allvarligt, vetenskapligt intresse att upptäcka nya länder och nya sjövägar, men där fanns också en strävan att grunda ett portugisiskt oceanvälde som en marin pendang till faderns och brödernas terrestra aspirationer. Denna patriotiska strävan kombinerades med korstågsandans krav att utbreda den kristna tron och bekämpa de otrogna muselmanerna.

Med vetenskaplig stringens lade prins Henrik rationellt upp sina forskningar och förberedelser. Han hade år 1419 blivit guvernör över provinsen Algarve, han hade också utnämnts till stormästare över Kristus-orden, därigenom disponerande oinskränkt över dess hart när obegränsade ekonomiska tillgångar. Han byggde sitt eget residens på en ganska signifikativ plats: ute på den heliga udden Sagres, vår tids Cap S:t Vincent — också känt från de nelsonska sjöstriderna — lät han uppföra ett slott, observatorium, bibliotek och verkstäder. Det står trolldom och saga kring denna udde, där man på homerisk tid kunde höra solen med ett fräsande dyka ned i havet. Där ute på udden hade druider och efter dem iberer utfört sina hemliga riter. Här rullade den tunga atlantdyningen in från tre håll, här blåste golfströmsljumma vindar över en karg vegetation. Detta var platsen att tänka, att forska, att drömma om storverk.

Prins Henrik drog sig undan det ytliga hovlivet i Lissabon; på Sagres skapade han sitt eget marina hov, där snille, oförvägenhet och sjömanskap värderades högre än börd och ägodelar. Där bedrevs stabsarbetet, där samlades kunskaperna och erfarenheterna, där diskuterades under för den tiden häpnadsväckande fria former och planerades för allt djärvare sjöfärder. I den närbelägna staden Lagos byggdes skeppen, karavelerna, därifrån seglade de ut och dit återvände de alla utom ett enda! På Sagres grundade Henrik sin sjöbefälsskola, den första i världen — och kanske den yppersta. Hit kallade han Mäster Jacomo från Mallorca, en av dåtidens skickligaste navigatörer, hit kom på kunglig inbjudan de drivna kartritarna Fra Mauro och Andrea Bianco, erfarna instrumentmakare, berömda judiska och arabiska matematiker och astronomer, sjömän som Cadamosto och de Nolli.

Henrik Sjöfararen nöjde sig inte bara med att samla människor. Det behövdes döda ting också: kartor och sjökort från skilda länder, astronomiska och navigatoriska instrument, periplar och reseberättelser. En verklig dyrgrip överlämnades till honom av hans vagabonderande broder Pedro: Marco Polos berättelse om resan till Kina. Genom intervjuer med vittberesta personer ökade han sitt vetande, kritiskt sovrande ut vad som kunde vara rimligt i nog så fantasirika framställningar. Hos prinsen koncentrerades allt som var värt att veta om världsbild, om navigation och om seglingskonsten; med rikliga gåvor, med övertalning och med personlig charm drev han sina män ut på expeditioner, men själv lämnade han aldrig sin udde!

Hur såg då världsbilden ut på Henrik Sjöfararens tid? Låt oss gå några århundraden tillbaka i tiden. Ptolemaios kände till tre kontinenter: Europa, Afrika, Asien, omgivna av en ocean; han kände till Medelhavet, Svarta havet, Kaspiska havet, Röda havet och Persiska golfen. Han hade också en ganska klar uppfattning om hur dessa världsbeståndsdelar låg i förhållande till varandra, men han fyllde ut luckorna i sitt vetande med egna funderingar och teorier. Han trodde att Indiska oceanen var ett innanhav, han förde ihop Afrika med Antarktis till en sydlig hemisfär, och långt borta i öster hängde Afrika och Kina ihop. Några århundraden före Ptolemaios hade Eratostenes och Strabo reducerat Afrikas sydliga del; den kontinenten skars av radikalt på höjden av Cap Non i väster och Cap Guardafui i öster, gränsade i syd till ett brett vattenbälte. Denna »kunskap» har sannolikt verkat stimulerande på portugisernas dröm om en genväg runt Afrika till Indien.

På 830-talet, när kalifen Almamoun regerade i Bagdad, reste Soliman Köpmannen i alla Fjärran Österns länder och seglade även över de skumma vattnen utanför Asiens östkust. Almamoun byggde observatorier och gjorde mycket för navigationskonstens utveckling. Hans impulser fördes vidare. Omkring 890 beskrev Ibn-Khordadbeh de dåtida viktigaste färdvägarna för den internationella handeln: den indiska längs Röda havet från Djedda till Seinde, den ryska längs Volga och norra delen av Kaspiska havet samt den persiska längs Bahlkh till Kina. Harun-al-Rashids store sjöfarare Sinbad har en betydligt reellare bakgrund än man skulle vilja tro!

Den arabiska geografiens toppman var Masoudy, som levde i början av 900-talet. Han reste i alla då kända länder och riken från Spanien i väster till Kina i öster och Madagaskar i söder, konstaterade flodvägen från Azovska sjön till Nordsjön. Han accepterade ett hav mellan Afrika och

en dimhöljad sydligare kontinent och kallade havet »mörkrets gröna ocean». Han tänkte sig Indien som världens gränsland i öster och »de lyckliga öarna» (Kanarieöarna) som gränslandet i väster. Kompassen kände han sannolikt inte till.

Det är påfallande hur rädda araberna var att segla v ä s t e r u t. Där var havet grymt och gränslost, där vågade man inte segla. Och dock — obekymrade om alla arabiska vanföreställningar — seglade hedniska vikingar från Norge till Island, Erik Röde for fredlös till Grönland för att bygga sitt Brattalid och hans son Leif Eriksson besökte Nordamerika. Men kristendomen accepterade arabernas sagor. Gud skapade jorden, den trygga fasta jorden — det var djävulen som skapat de osäkra och villande oceanerna!

Kalifaten i Cordova och Bagdad sjönk ned i kulturell nirvana, upp steg namnet Edrisi som den nya, klart lysande stjärnan. Han var född i Ceuta 1099, till hälften kristen, till hälften mohammedan. Denne märklige man verkade hos den normandiske fursten Rogers av Sicilien hov i Palermo. Denne Roger, befryndad med Robert av Guiscard och Vilhelm Erövraren, var både kulturellt och intellektuellt en märkesman med visionär blick in i framtiden. Han understödde på allt sätt sin geografikunnige mohr, som besvarade sin beskyddares välvilja med ett mycket utförligt arbete om icke blott den islamitiska världen utan även om så nordliga kuster som Sverige, Finland och trakterna kring Vita havet. Edrisi är i sanning en värdig efterföljare till Eratostenes, Strabo och Ptolemaios!

Men även den islamitiska resekonsten deklinerade och efterträddes av den kristna, som dock var anmärkningsvärt landbunden i början: Marco Polo och predikomunkar tog sig över bergen till Kina, på 1200-talet upptäcktes och glömdes Kanarieöarna, år 1291 skymtade genuesaren Vivaldi landet bortom Kap Bojador . . . Kartor och sjöbeskrivningar hade förbättrats, på 1300-talet var Edrisis världskarta mogen för revision, de italienska portolankorten ritades och färglades, sedan kompassnålen i mitten på 1200-talet börjat sitt eviga pekande mot Polstjärnan.

På de gamles sjökort betecknades Atlanten som »Mörkrets hav». Den sjöfarare som kom för långt ut på detta var räddningslöst förlorad, någon återvändo gavs icke, dimmornas och stormarnas demoner tolererade förvisso intet intrång. Men längs kusten hade idoga och djarva handelsmän trevat sig fram norröver, genom Engelska kanalen, förbi de frisiska öarna till Norge, bärnstenen hade lockat långväga seglare in i Östersjön. Sannolikt hade levantinska köpmän besökt Island. Men vägen söderut från

Herkulesstoderna vid Medelhavets mynning hade inte lockat. Kap Bojador blev mycket länge den sydligaste positionen, bortom den udden nådde endast fantasien och vidskepelsen. Nog visste sägnen att berätta om feniciska sjöfarare som på farao Necos tid seglat ut från trakten av Suez och efter tre år återkommit till Egypten via Gibraltar sund; deras påstående att de haft solen på höger hand betraktades som en lyckad skepparhistoria. Vare därmed hur som helst, men på den berömda Laurentiusportolanen från 1300-talet är Afrika — om intuitivt eller kunskapsmässigt — utritat som en ö, floder och uddar är förnämligt utsatta, Azorerna och Kanarieöarna ligger på plats men Guineabukten är groteskt förstörad.

Prins Henrik hade mycket goda kunskaper i sin tids geografi. Han insåg att det väsentligaste hindret för hans omfattande planer var vidskepelsen, han visste också botemedlet: upplysning och utbildning, med andra ord en sjöbefälsskola. Han var bergfast övertygad om möjligheten att segla runt Afrika till Indien. Han var upplyst nog att inte sätta tro till sådana befängda påståenden som att havet söder om Kap Bojador kokade på grund av solens närhet eller att den kristne som kom till dessa breddgrader förvandlades till neger. De skepp han lät bygga i Lagos var inte stora, men de var de yppersta den tiden kunde åstadkomma och de dög fullerväl till Atlantkryssningar.

Den första expeditionen i Henriks regi hade redan 1415 kommit fram till Kanarieöarna, som dock redan 1402 hade besökts av vinddrivna engelsmän. Tre år senare kom Henriks karaveler till Madeira, som genast lades under portugisiska kronan och började koloniserar. Man röjde mark för att odla vin. Skogen svedjades på övligt sätt men fortsatte att brinna i sju år; lysande som en mäktig fyrbåk kunde den tjäna de fortsatta expeditionerna på rätta vägen över havet.

Men Kap Bojador beredde prins Henrik svårigheter. Skepp efter skepp återvände med oförrättat ärende. Strömmarna och stormarna kring denna förhaxade udde drev fartygen tillbaka. Expeditionerna 1430, —31, —32 och —33 var förgäves. Man började knorra i Portugal. Misstroende, opposition och intriger växte, total kollaps hotade prinsens företag. Men år 1434 seglade Gil Eannes långt ut till sjöss, utanför sikte av land. Kanske var det mest otjänliga vindar som drev hans skepp ditut. När han äntligen kom under land igen var han söder om Bojador! Därmed var skräcken för udden bruten. Året därpå kom Affonso Baldaya med ett större skepp, seglade närmare 400 sjömil sydligare och ankrade på en sandig kust, som han trodde vara guldflodens mynning, Rio d'Oro. Han fann vilda neger-

stammar av primitivaste slag men föga guld. I själva verket innebar denna bragd något utomordentligt. Baldayas expedition hade visat att bortom muselmanernas välde bodde endast vildar och att de kristna nu hade utflankerat de otrogna. Nu låg den afrikanska kusten öppen för exploration. Allt sydligare fördes prinsens flagga. Skeppen förde hem varor av skilda slag, tyvärr också slavar i en raskt ökande omfattning, något som ingalunda tilltalade prins Henrik. Sjöfararna mötte kungar i hittills okända negerriken. Påven Callixtus hade i en bulla garanterat deltagarna i prinsens expeditioner full avlat, alltså samma belöning som för deltagande i auktoriserade korståg. Medföljande prästerskap sökte utbreda den kristna tron, andra kristna ägnade sig åt lönande plundring och slavjakt. För att stävja dessa förlustelser måste Henrik införa en sorts statligt monopol.

År 1445 startade Dinis Diaz, en av prinsens beprövade veteraner och den äldste i den frejdade upptäcktsresandesläkten. Han passerade Capo Blanco och styrde vidare sydvart längs kusten. Han var ingen föraktlig slavjägare utan en man i prins Henriks anda. Han kom slutligen till en udde, som sköt långt ut i havet, klädd med en frodig vegetation — Cap Verde eller den gröna udden. Här kunde man finna ett nytt motbevis för den gamla vidskepelsens ihållighet, att allt land skulle vara förbränt. Nya vatten öppnade sig: Senegalflodens breda mynning. Diaz' berättelse intresserade prinsen oerhört. Måhända anade Diaz värdet av sin upptäckt, men prinsen kombinerade bättre och väntade nu med spänning på kontakt med den »Västra Nilen» och trodde att man när som helst skulle nå fram till Egyptens gamla kulturland och att en förstklassig handelsväg skulle öppnas.

Intresset för prinsens expeditioner hade en tid varit i avtagande, men diverse guldfynd under Diaz' expedition stimulerade det utöver det önskvärda. I hopp om lättförtjänta förmögenheter utrustade man på privat initiativ en magnifik eskader på sommaren 1446 i Lagos. Ur vetenskaplig synpunkt gav denna armada föga av värde; det hela utmynnade i en vild klappjakt på slavar. Endast Alvaro Fernandez lyckades åstadkomma något väsentligt i det han seglade åtskilliga hundra sjömil bortom Cap Verde till de trakter som på moderna kartor kallas Sierra Leone.

De senare årens erfarenheter hade givit prins Henrik intrycket att infödingarna i trakterna bortom Cap Verde visade bättre organisation, större klokskap än de primitiva vildar man mött i Saharas utkanter; man mötte längre söderut en viss kultur. Prinsen kombinerade detta därhän att det måhända där fanns ett bättre organiserat välde, en kultur eller statsbild-

ning, som man kanske kunde vinna genom skicklig diplomati i stället för våld. Prästkungen Johannes börjar spöka i prinsens planer.

År 1448 inträder en ofrivillig paus i upptäckarverksamheten. Prins Henrik måste ägna sig dels åt Portugals inre angelägenheter, dels åt morenas koncentration kring Tanger. Den unge regenten, Edwards son Affonso, stod under förmyndarskap av sin kraftfulle farbror prins Pedro. Hans moder intrigerade, misshälligheter och misstro ledde slutligen till ett öppet inbördeskrig, som slutade i det tragiska slaget vid Alferrobiera där prins Pedro stupade. Men även utifrån omvärlden ljöd larmsignaler: Konstantinopel hade stormats 1453 av kristendomens fiender, Europa var hotat, påven proklamerade korståg. I Portugal lystrade både den unge konungen och hans nu 63-årige farbror, prins Henrik. Trots att pesten svepte över Europa kom rörelsen igång och i september 1458 avseglade en flotta på 220 skepp med 25 000 man ombord till Nordafrika. Aktionen genomfördes med gott resultat och redan i november var prins Henrik tillbaka till Sagres.

Några ord bör väl också ägnas venetianaren Cadamosto, en av prinsens trognaste medarbetare. Denne store sjöman och upptäckare nådde Sierra Leone och bortre gränsen för Guineabukten. Han var förvisso en man helt i prinsens smak. I mars 1455 seglade han, först till Madeira och sedan till Porto Santo, varifrån han fortsatte till den vita sanden utanför Capo Blanco. Slutmålet var Senegal, där han bekantade sig med den lokale regenten på ett mycket klokt sätt, så klokt att potentaten på stället begärde att få bli döpt i den sanna katolska tron. Cadamosto följde sin nyförvärvade vän djupt in i landet, kanske på den första safarin! Men Cadamosto fortsatte söderut, Polstjärnan kröp allt närmare horisonten och nya stjärnbilder tecknade sig på natthimlen: han hade nått Rio Grande.

År 1458 avseglade en expedition under Diego Gomez, prinsens kanske äldste vän, den expedition som skulle bli den sista i prinsens regi. I november 1460 insjuknade Henrik relativt hastigt och dog den 13 november. Ett arbetsfyllt, oegennyttigt och rastlöst liv var avslutat. Hans sarkofag står i Batalhakatedralen, som trots naturkatastrofer och den napoleonska soldateskens plundring alltjämt utgör ett monument över Portugals storhetstid.

Av slottet på udden finns inte sten kvar på sten. Samma jordbävning som 1755 skakade Lissabon lade även prinsens borg i ruiner. Mot den heliga udden rullar alltjämt atlantdyningen in, mäktig och tung, i oändliga rader från detta »Mörkrets hav» som prins Henriks geni betvingade och tämjde

till sena släktens fromma. Målmedvetet hade han arbetat på sin uppgift att trotsa vidskepelsens havsmonster och demoner. Havet erövrades, vår kultur blev oceanisk tack vare prins Henrik. Han hjälpte sina upptäckare fram den svåraste delen av vägen till Indien. När Diaz 1486 väl passerat Goda Hoppsudden kunde Vasco da Gama sedan koppla på de arabiska färdvägarna till Indien, där de »förbannade portugisiska skeppen» etablerade en energisk konkurrens på en tidigare helt monopoliserad marknad. År 1492 nådde Columbus fram till Amerika, 1522 hade Magellan fullbordat sin världsomsegling. De var alla lysande representanter för upptäcktstidevarvets epok, i betydelse fullt jämförbar med vår tids atomålder. Alla står de i djupaste tacksamhetsskuld till den ensamme prinsen på udden, Henrik av Portugal, med tillnamnet Navigator.

SJÖHISTORISKA SAMFUNDETS STYRELSE.

Ledamöter av Samfun- dets råd	{	Fil. dr Arne Forssell, Stockholm, ordförande,
		Kommendör Daniel Landquist, Stockholm, vice ordförande,
		Fil. lic. Jan Magnus Fahlström, Stockholm, sekreterare
		och redaktör för samfundets skriftserie,
		Bankkamrer Fritz Englund, Stockholm, skattnästare,
		Professor Martin Olsson, Stockholm,
		Förste hovmarskalken Erik Wetter, Stockholm,

Preceptor Oscar Bjurling, Lund,
Direktör Helmer Eneborg, Lidingö,
Kommendörkapten Georg Hafström, Saltsjöbaden,
Direktör Herman Hoogland, Stockholm,
Professor Torvald Höjer, Djursholm,
Kanslirådet Åke Kromnow, Stockholm,
Direktör Erik Larsson, Hälsingborg,
Kommendörkapten Stig Notini, Göteborg,
Fil. dr Wilhelm Odelberg, Stockholm,
Kommendören, greve J. G. Oxenstierna, Stockholm,
Professor Hans Pettersson, Göteborg,
Studierektor Per Sandberg, Stockholm,
Rektor Åke Stille, Nässjö,
Arkivrådet Robert Swedlund, Stockholm,
Arkivrådet Einar Wendt, Stockholm.
Kommendör Hans C:son Ugglå, Stockholm.

Innehåll

<i>Bruno Bassi</i> (†), <i>Åke Dintler och Oloph Odenius</i> , Progressvs itineris orientalis — dagbok över en resa till Orienten	3
<i>Hellen Hjertstedt</i> (†), Amfibiska operationer under joniska kriget 412—407 f. Kr. före den athenska sjömaktens sammanbrott	17
<i>Fredrik Koch</i> , Henrik Sjöfararen	51

UPPSALA OCH STOCKHOLM
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTR. AB
(1 DISTRIBUTION)

Pris 10 Kronor